

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Jan Bartonička

**Přechod k demokracii v Československu z ústavněprávního
pohledu**

Czechoslovak transition to democracy from constitutional view

Praha 2009

vedoucí práce: PhDr. Jan Bureš, PhD.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 31. srpna 2009

Jan Bartonička

Anotace a klíčová slova

Práce se soustředí na první fázi československého přechodu k demokracii (1989-1990). Pokouší se o popis nejdůležitějších změn v ústavě, jež se odehrály v tomto významném období československých dějin.

Práce začíná popisem povahy komunistického státu a práva. Poté je přiblížen nejnovější ústavní vývoj země. V druhé části práce se zabývám vývojem ústavy v polistopadovém období. Snažím se postihnout proměny parlamentu, vlády i prezidentského úřadu. Následně hovořím o lustračních zákonech a dalších problémech spojených s vyrovnáním se země s minulostí. V závěru práce pak prezentuji poznatky, jichž jsem dosáhl.

Klíčová slova: přechod k demokracii v Československu, ústavní vývoj Československa, komunistický stát a právo

The annotation and keywords

This thesis concentrates on the first phase of the Czechoslovak transition to democracy (1989-1990). It tries to describe the most important changes in the country's constitution which took place in this famous eventful period of Czechoslovak history.

It starts with the description of the character of the communist state and law. After that, it takes closer look at the country's modern constitutional history. In the second part of the thesis, it is dealt with the evolvement of the Czechoslovak constitution after the fall of the communist regime. It tries to sketch the transformation of the parliament, government and presidency. Then, I represent the lustration laws and other problems connected with facing the country's past. My thesis ends with some notes on the most interesting findings.

Keywords: Czechoslovak transition to democracy, Czechoslovak constitutional history, communist state and law

Obsah

Úvod.....	5
K výběru pramenů.....	7
I. Pojímání práva za předlistopadového režimu.....	9
II. Ústavní a politický vývoj po přijetí ústavy z roku 1960.....	12
II.1 Ústava 1960.....	12
II.2 Federalizace státu.....	15
II.3 Normalizace.....	16
II.4 V předvečer listopadových událostí.....	19
II.4.1 Nová ústava.....	19
II.4.2 Proč to prasklo?.....	21
III. Polistopadový ústavní vývoj.....	24
III.1 K charakteru československé transformace.....	24
III.2 Změny v prosinci 1989.....	26
III.2.1 První kroky odbourávání socialistického konstitucionalismu.....	27
III.2.2 Zrušení vedoucí úlohy strany.....	28
III.2.3 Změny ve federální vládě.....	29
III.2.4 Volba prezidenta republiky.....	30
III.3 Transformace Federálního shromáždění.....	33
III.3.1 Právní postavení politických stran.....	35
III.3.2 Volby v roce 1990.....	36
III.4 Počátky československého rozkolu.....	39
IV. Vybrané problémy polistopadového vývoje.....	41
IV.1 Vyrovnání se s minulostí.....	41
IV.1.1 Lustrační zákonodárství.....	45
V. Závěr.....	48
Seznam použité literatury.....	51

Úvod

V letošním roce si připomeneme dvacáté výročí pádu komunistického režimu v naší zemi. Tato skutečnost představuje nepochybně vhodnou příležitost k důkladnému zamýšlení nad událostmi, jež po zhroucení předlistopadového režimu bezprostředně následovaly a jež tak významným způsobem ovlivnily podobu současného politického systému. Snahu o lepší porozumění současné politice je ostatně možné označit za první zásadní důvod, který mne vedl k výběru tématu, o němž předkládaná práce pojednává – o ústavním a politickém vývoji v období československé tranzice.

Druhý důvod, proč jsem se rozhodl věnovat této problematice, spočívá ve skutečnosti, že i v současných politických diskuzích¹ se nezdá setkávat s poukazy na charakter minulého režimu a na události spojené s jeho pádem, přičemž předkládané interpretace z dílny politiků i žurnalistů bývají zjevně účelové a jako takové mají mnohdy dosti svérázný charakter. Jsem toho názoru, že zejména politologové by měli taková zavádějící tvrzení uvádět na pravou míru. Je to jistě práce mravenčí, je to nepochybně práce nekonečná, avšak pro zdravý vývoj společnosti ji považuji za zcela nezbytnou.²

Třetím a posledním důvodem mého výběru je fakt, že zvolenému tématu není v odborné (zejména ústavněprávní a politologické) literatuře věnováno zdaleka tolik prostoru, kolik by po mém soudu vyžadovalo. Vzhledem ke skutečnosti, že se kořeny současné české demokracie nacházejí právě v tomto údobí, jde o skutečnost poněkud překvapivou. Např. nejnovější pražská učebnice ústavního práva se reflexi tohoto období zatím vyhýbá.³ Taková zdrženlivost je vskutku pozoruhodná, obávám se však, že již méně chvályhodná.⁴ Dá se proto říci, že zaplnění alespoň části této mezery je jedním z cílů mé práce.

¹ Po mém soudu by se dokonce dalo říci, že jsme svědky jistého paradoxu, kdy se přinejmenším část české politické reprezentace definuje primárně na základě svého pohledu na minulost a vyniká absencí řešení nabízených pro budoucnost. Bohužel však nelze říci cosi ve smyslu – co vrcholný český politik, to zdatný historik.

² Vhodným příkladem je příležitostně zaznívající kritika právní kontinuity či volání po návratu k Ústavní listině z roku 1920. V případě druhého uvedeného jevu se pak zcela odhlíží od např. od tak významné skutečnosti, jako byl postoj slovenské společnosti a její politické reprezentace, které bychom si za přátele koncepci čechoslovakismu a unitarismu, jež byly v Ústavní listině z roku 1920 zakotveny, patrně nedovolili označit (Hlaváč, J...: Polistopadový ústavní vývoj. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 6).

³ Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. Praha: Linde, 2008.

⁴ Historizující pojetí oboru ústavního práva je na pražské právnické fakultě upřednostňováno. Svědčí o tom již rozsah partií věnovaných ústavnímu vývoji v nejnovější učebnici ústavního práva. Tento přístup lze přijmout, jak však správně poznamenává Petr Mlsna ve své recenzi zmiňované publikace (Právník č. 7/2008), musí být důsledný. Není tedy akceptovatelné, aby byly příslušné výklady zakončeny k roku 1989. Současný stav ústavnosti nelze zcela chápat bez znalosti komplikovaného vývoje v letech 1989 – 1992.

Poté co jsem objasnil smysluplnost výběru zvoleného tématu, je patrně na místě, abychom provedli bližší vymezení dějů, jejichž popisu bude věnována má práce. Za nekontroverzní považuji skutečnost, že její těžiště práce situováno do období, které následovalo po 17. listopadu 1989. Jako spornější se jeví odpověď na otázku, kdy československý přechod k demokracii končí. Myslím, že bude vhodné, pokud vyjdeme ze závěrů politické vědy.⁵ V ní se totiž setkáváme s tvrzením, že tranzice je završena úspěšným provedením prvních demokratických voleb, které se v případě polistopadového Československa odehrály v červnu roku 1990. Aniž bychom chtěli přehlížet fakt, že tyto volby, přestože je za demokratické můžeme označit s čistým svědomím, byly v mnohém nestandardní,⁶ výše uvedený závěr přijímáme.

Primárně se tedy budeme věnovat periodě, jež je ohraničena událostmi 17. listopadu 1989 na straně jedné a jež končí provedením červnových voleb do zákonodárných sborů. Je však nezbytné přičinit následující závažnou poznámku: lze si jistě pouze stěží představit práci tohoto charakteru, která by se dokázala obejít bez alespoň stručného nástinu vývoje, jež předcházela a pochopitelně také významně ovlivnila zkoumané jevy; nejinak tomu bude i v našem případě. Neplatí rovněž, že bych se chtěl ve své práci vyhýbat líčení událostí, k nimž došlo až po prvních demokratických volbách, jsou-li v daném případě relevantní a nelze-li se bez jejich znalosti obejít. Přesto však i nadále platí, že těžiště mého pojednání bude položeno do více než šestiměsíčního polistopadového období.

Tím jsme si dostatečně osvětlili, kterým skutečným se bude práce věnovat, a přistoupím proto k popisu metody, pomocí níž jsem ke zpracování tématu přistoupil. Jak již název práce napovídá, ve velkém množství jsem čerpal z právnické literatury, netroufám si ovšem říci, že jsem psal jako ústavní právník. Naopak, takovému postupu jsem se snažil vyhnout. Případné obavy, že bude věnována pouze právnickému pohledu na věc, bych proto rád se vši rozhodností vyvrátil. Jsou liché i proto, že hodlám vycházet rovněž z další společenskovědní literatury, zejména historické a politologické, jejichž závěry zohledním. Zejména však platí, že s nimi nelze souhlasit z toho důvodu, že předkládaná práce má charakter spíše politickovědní či historický, když vybrané právní jevy zasazují do širšího kontextu a pokouším se o jejich kritický komentář.

Výše jsem podrobil kritice (přirozeně) neobjektivní pohled politiků. Dovolím si

⁵ Tento závěr nacházíme v obou politologických publikacích, věnovaných tomuto tématu: Ženíšek, M.: *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006 i Dvořáková, V. - Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994.

⁶ Bureš, J.: *Volby 1990 a příprava volebních zákonů*. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): *Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám*. Praha: ASPI, 2009, str. 221.

proto drobnou odbočku, vztahující se úzce k mému vztahu k předmětnému údobí. Bylo by proto nanejvýš vhodné, abych se sám nenechal strhnout faktory rázu emocionálního či racionálně utilitárního, který by se projevil tepáním všeho minulého a adorací polistopadových pořádků (představitelné jsou i přesně opačné závěry).⁷ Stran přístupu ke zpracování vymezené problematiky lze tedy uzavřít, že černobílé vidění této problematiky předem odsuzuji, pokusím se o hodnocení nestranné a nezávislé, založené na důkladném poznání posuzovaného období.

Po ohraničení tématu a nastínění svého přístupu hodlám nyní předestřít strukturu předkládané práce. První část práce, tvořená dvěma kapitolami, si klade za cíl netradičním způsobem představit komunistický režim. Popisuji v ní jednak přístup k ústavě a k právu obecně, jednak se zaměřuji na některé pozoruhodné jevy z ústavního vývoje. Úmyslně neuvádím údaje, které se nacházejí snad v každé ze základních učebních pomůcek pojednávajících o předmětné problematice. Jejich mechanická reprodukce se mi nejevila jako přínosná.

V druhé části, jež je nejobsáhlejší a představuje těžiště mé práce, se přesouváme do polistopadového Československa. Věnovat se budeme změnám v ústavě od 17. listopadu 1989 až do červnových voleb do Federálního shromáždění a republikových národních rad.

V části třetí se zabývám vybranými jevy, jež mnohdy výrazně zasahují i do dalšího období, svými počátky jsou však neoddelitelně spojeny s polistopadovými událostmi. Jsou jimi vyrovnání s komunistickou minulostí a na menší ploše se věnuji otázce tzv. lustrací.

V samém závěru práce se pak pokusím o sumarizaci zásadních poznatků, k nimž jsem při svých toulkách popisovaným obdobím československé politické historie dospěl. Sluší se ještě uvést, že zvýšený důraz kladu na ty z nich, jež sdělují cosi poučného o současném politickém systému.

K výběru pramenů

Poté, co jsme se blíže seznámili se základními východisky předkládané práce, nezbyvá než ve stručnosti osvětlit výběr použité literatury. Zdrojem základních znalostí o popisovaném období byly dvě publikace, jež si nyní ve stručnosti představíme. Je to soubor

⁷ To, že popisované události nelze hodnotit zcela jednoznačně, resp. že jejich hodnocení je krajně obtížné, dokládají i slova autorů, dle jejichž aktuálních politických postojů nelze v žádném případě usuzovat na přehnanou náklonnost k minulému režimu: „*Minulý systém a život v něm jsou na jedné straně parodovány s odkazy na nedostatek dámských vložek a dlouhé fronty na banány. Současně je jednostranně zdůrazňována jeho represivní tvář. Ve veřejné diskuzi je prakticky tabu, že komunisté vybudovali silný sociální stát, který byl pro velké vrstvy lidí mimořádně přitažlivý.*“ (Havlík, P. - Pečinka, B.: *Politika z obou stran. Česká politika 1989-2005*. Praha: Ivo Železný, 2005, str. 27.)

pramenů uspořádaný a komentovaný Jánem Gronským a obsáhlý Sukův průvodce Labyrintem revoluce.⁸ Uvedené publikace představují po mém soudu zcela základní práce věnované předmětnému období, a proto snad není nezbytné zabývat se blíže odůvodněním jejich výběru. Daleko potřebnější je osvětlit klíč, dle kterého jsem užíval další literatury.

V první řadě zmiňme publikace „neknižního“ charakteru, zejména vysokoškolské kvalifikační práce a články zveřejněné v dobových odborných periodících. Co se týče první typu prací, platí, že jsem provedl rešerši v knihovně Právnické fakulty UK i v jinonické Knihovně T. G. Masaryka. Nalezl jsem několik bakalářských či diplomových prací, které se zvoleným tématech více či méně souvisí. Některé z nich jsem prostudoval a zajímavé informace vypsals a použil.

Tentýž postup jsem aplikoval i v případě nejdůležitějšího pramene potřebných informací, kterým byly knihy. Využil jsem nejen produkce historické a právnické, ale i základních děl politologického či – v některých případech – publicistického charakteru.

Jsem si vědom skutečnosti, že uváděné prameny se ve své naprosté většině omezují toliko na českou jazykovou oblast, což chápu jako značný nedostatek mé práce, neboť je jasné, že pronikavý pohled ze zahraničí bývá nesmírně poučný.

Nicméně – abychom nástin užité literatury nekončili v pesimistickém duchu – je třeba doufat, že tento nedostatek může být více než dobře napraven v případné diplomové práci věnované některému užšímu tématu z popisovaného období. A nyní již přistupme k práci samotné.

⁸ Nelze opomenout, že předmětné události byly již z ústavněprávního hlediska monograficky zpracovány, a sice Zdeňkem Jičínským v knize publikované pod názvem Československý parlament v polistopadovém období. Ačkoli je Jičínského práce zpracována jistě důkladně, nelze ji bezpochyby považovat za vyčerpávající. Nadto – lze se setkat s její kritikou, kdy je problematizován její politologický charakter a zdůrazňovány jsou momenty, kdy se Jičínský prezentuje spíše jako politik. (Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003.)

I. Pojímání práva za předlistopadového režimu

Hovoříme-li o přechodu k demokracii, o němž někteří autoři hovoří spíše jako o odchodu od ne-demokracie⁹, musíme mít zcela nezbytně jasno o charakteru systému, jenž předcházela nastolení demokratických pořádků. V této kapitole míním čtenáři představit pojmání práva v předlistopadovém období. Tyto údaje obecnějšího charakteru budou dobrým východiskem pro pochopení následující kapitoly, v níž se hodlám zaměřit na některé nevšední aspekty ústavního a politického vývoje počínaje přijetím tzv. socialistické ústavy v roce 1960. V téže kapitole je nastíněn pohled na charakter konstituce, tak jak byl nahlížen představiteli právní vědy na počátku šedesátých let.

Zvolil jsem několik tematických okruhů, které jsou reflektovány (nejen) současnými právními teoretiky a jež nám pomohou porozumět povaze právního řádu v předlistopadovém Československu.

Nejprve se v naprosté stručnosti zmiňme o povaze práva. Existují různé výměry tohoto fenoménu, přičemž z určitých pozic je komunistické právo hodnoceno dokonce jako neprávo.¹⁰ Autoři tohoto názorového proudu se patrně mohou opírat o argumentaci prezentovanou v Deklaraci práv člověka a občana z roku 1789, v níž se nikoli nepodobně praví, že: „*Společnost, v níž nejsou zabezpečeny záruky práv a není provedeno oddělení moci, nemá ústavu.*“¹¹ Druhý možný přístup – a bez zbytečných odkladů uvedme, že se jedná o postoj, který byl komunistickou právní vědou akceptován – říká, že právem je vše, co je za právo státem označeno.

Věnujme více prostoru Zdeňku Mlynářovi a jeho hodnocení pojmu práva v komunistickém státě. Podotýkám, že jej psal v druhé polovině sedmdesátých let: „*Stalinská (ale i dnešní oficiální sovětská) právní nauka nemá totiž pro posouzení otázky, co je a co není právo, jiné kritérium než tautologickou úvahu právního pozitivismu: Právo je to, co stát (jeho formálně kompetentní orgány) za právo vyhlásí. (...) Sovětské právnícké fakulty proto také nevychovávaly lidi myslící v pojmech a hodnotách práva, nýbrž 'právnícké specialisty': lidi, kteří vědí, co v kterém případě moc předpisuje, jak nařizuje jednat a jak jednat zakazuje, kteří*

⁹ Ženíšek, M.: Přechody k demokracii v teorii a praxi. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

¹⁰ „*Právem v pravém slova smyslu tedy rozumím jenom ty normativní systémy, které zabezpečují svobodu jednotlivce. Tak i tzv. socialistické právo bylo jenom kvaziprávem, protože zabezpečovalo fungování totalitně uspořádané společnosti. V našem běžném právníckém jazyku však je pojem práva zpravidla chápán v tomto obecnějším smyslu prostém hodnotového rozměru.*“ (Pelikánová, I.: Obchodní právo. I. díl. Praha: ASPI, a. s., 2005, str. 16)

¹¹ Deklarace práv člověka a občana z 26. srpna 1789, citováno dle: Adamová, K.: Úsvit moderního konstitucionalismu. Praha: Havlíček Brain Team, 2007, str. 15.

znají desítky právních předpisů a vědí, kde najít další předpisy, které neznají.“¹² Je doufám patrné, že druhý uvedený přístup chápe právo instrumentálně, to se stává pouhým nástrojem politiky.¹³

Musíme si však přiznat, že tato definice práva není sama o sobě příliš revoluční. Podobně bylo právo chápáno i za první republiky. V tomto ohledu tedy ke změně v zásadě nedošlo. Mnohem zásadnější proměnu zaznamenal obsah, vtělený do právních norem. Socialistické právo bylo totiž vystavěno na odlišných hodnotových základech. Jak na základě analýzy vybraných právních institutů uvádí Radoslav Procházka, upřednostňovány byly hodnoty materiální a v oblasti hierarchie sociálních vztahů se stala (alespoň na papíře) preferovanou hodnotou rovnost. Pomocí takto nastaveného právního řádu je formována specifická podoba společnosti: „*Hmotárskou je spoločnosť, ktorá 'telám' ponúka zásadne viac pozornosti, starostlivosti a ochrany jako 'dušiam', pretože je presvedčená, že jej aj zásadne viac potrebujú. Rovnostárskou je spoločnosť, ktorá sice má svoje okraje (napríklad nomenklatúrnu elitu na jednej strane a disidentov na druhej strane), ale v ktorej medzi týmito tenkými okrajmi namiesto pestrej škály statusov existuje statusovo a vplyvovo homogénna masa.*“¹⁴

Poté, co jsme získali základní poznatky o vlastnostech práva v převládajícím předlistopadovém pojetí, se nesmíme dopustit omylu, který by spočíval v nediferencovaném náhledu na celé období let 1948-1989. V této souvislosti je zajímavý postřeh, upozorňující na skutečnost, že „*lidově demokratická květnová ústava z roku 1948 s řadou demokratických ustanovení zahajovala tvrdá 50. léta, socialistická ústava z roku 1960 plná ideologických floskulí a vedoucí úlohy komunistické strany otvírala 60. léta typická mírným politickým odměkem a částečnou liberalizací.*“¹⁵ Zkrátka a jednoduše řečeno – tento úryvek poukazuje na rozdíl normativity a fakticity, kterému se nevyhne patrně žádný právní systém a v případě předlistopadového uspořádání to platí dvojnásob. Rozdíl mezi skutečností a jejím předkládaným obrazem je pro nedemokratické politické systémy ostatně symptomatický, na což upozornila již přední analytička totalitarismu Hannah Arendtová.¹⁶ Pro úplnost zmiňme

¹² Mlynář, Zd.: Mráz přichází z Kremlu. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 26-27.

¹³ „*V moderní době zvláště roste význam práva jako nástroje politiky. Absolutistické režimy 18. století byly jako první okouzleny nástrojem dalekosáhlé správní regulace a všechny pozdější vlády je v tom následovaly.*“ (Wintr, J.: Vliv politických idejí a programů na české zákonodárství v letech 1989-1998. In: Gerloch, A. - Maršálek, P. (ed.): Zákon v kontinentálním právu. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, str. 293.)

¹⁴ Procházka, R.: Všetkým telám rovnako. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 99

¹⁵ Šimáčková, K.: Fiktivní, nebo reálná ústava. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 124

¹⁶ „*Jediné pravidlo, kterým si v totalitním státě může být každý jistý, je, že čím jsou vládní úřady viditelnější, tím menší je jejich moc, a čím méně se ví o existenci nějaké instituce, tím mocnější se nakonec ukáže.*“

skutečnost nikoli překvapivou, že doboví komentátoři tento rozdíl vehementně popírali: „*Komunistická strana je nejen inspirátorkou všech ústavních změn, ale (...) rovněž politickým garantem reálnosti ústavy, souladu mezi ústavou de iure a de facto.*“¹⁷

Dospěli jsme tedy k dalšímu výraznému rysu předlistopadového právního a politického systému. Nabízí se otázka, co stálo za těmito vlastnostmi, co ovlivňovalo pojetí právního systému? Možné vysvětlení lze hledat ve vztahu nejvýše postavených komunistických politiků k právu. Byť se v době bezprostředně navazující na únorové události roku 1948 poukazuje na obavy některých vedoucích československých komunistů z porušování ústavy a zákonů¹⁸, v pozdější době se prosazuje přístup zcela odlišný, máme-li za bernou minci brát údajné tvrzení Antonína Novotného z května 1968, který tehdy na výčitku, že v roce 1961 porušil zákon, bezelstně a pravdivě odpověděl: *'Proč mi to, soudruzi, vyčítáte, to se přece stalo o rok dříve, než předsednictvo ústředního výboru strany vydalo usnesení, že se mají dodržovat zákony!'*¹⁹ K tomuto výroku je asi zbytečné cokoli dalšího dodávat.

Uzavřeme tedy, že v některých vlastnostech komunistické právo navazovalo na domácí meziválečnou tradici, výrazně se však od ní odchýlilo svým obsahem, v jehož pozadí stojí přepjatý materialismus a rovnostářství. Hodnota těchto poznatků je však významně snížena, jsme-li si vědomi skutečnosti, že vždy existoval znatelný rozdíl mezi právními poměry de facto a de iure a že právo bylo užíváno coby nástroje usnadňujícího, avšak neomezujícího vládnutí.²⁰

(Arendt, *Původ totalitarismu*, str. 550)“ Citováno dle: Baňouch, H.: *Metody, motivy a cíle studia komunistického práva*. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 261

¹⁷ Zdobinský, St. a kol.: *Československá ústava. Historie a současnost*. Praha: Svoboda, 1989, str. 6.

¹⁸ Veber, V.: *Osudové únorové dny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, str. 275.

¹⁹ Baňouch, H.: *Metody, motivy a cíle studia komunistického práva*. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 264

²⁰ Co se týče obsahu právních norem (zákonů), udává se, že se do nich nedostalo nic, co předtím nebylo schváleno ve stranických usneseních. (Procházka, R.: *Všetkým telám rovnako*. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 98).

II. Ústavní a politický vývoj po přijetí ústavy z roku 1960

Nyní již víme, jak bylo v předlistopadovém období právo pojímáno. Můžeme se proto seznámit s předlistopadovým ústavním a politickým vývojem. Jak jsem již uvedl, nedomnívám se, že by bylo na tomto místě nezbytně nutné podrobně popisovat ústavní a politický vývoj od vzniku Československa v roce 1918, či snad dokonce zkoumat období této události předcházející. To již bylo učiněno jinde a nepochybně lépe.²¹

Na následujících řádcích se proto omezím se jen na nástin určitých pozoruhodných aspektů, které se váží k milníkům ústavního vývoje komunistického Československa šedesátých až osmdesátých let.

II.1 Ústava 1960

Dne 11. července 1960 byl přijat ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, přičemž její přijetí bylo v představách předlistopadových autorů podmíněno vybudováním základů socialistické společnosti;²² zřetelným projevem této skutečnosti v textu ústavní listiny byl značný důraz kladený na práva hospodářská a sociální.²³

Co se týče formálního ustrojení, lze říci, že tento dokument obsahuje sto dvanáct článků a člení se do devíti hlav, jimž předchází úvodní prohlášení, které se dělí do třech článků a má velmi výrazný ideologický charakter. Přibližme si alespoň jeho nejtypičtější teze.

V části I se důrazňuje, že základem státu je pracující lid („*My pracující lid Československa prohlašujeme slavnostně (...)*“), hovoří se o vítězství socialismu, které dostalo výraz v novém názvu státu. Hledí se i do budoucna - jako cíl je stanoven přechod ke komunismu. Hlavním mezinárodněpolitickým prostředkem přitom má být spojenectví se Sovětským svazem. V dalším oddíle (II) pak ústavodárce líčí vývoj v zemi od roku 1945, v němž došlo k vítězství lidu nad nacismem i kapitalismem. Právě v této části nacházíme onu známou maximu, dle níž by se měl socialistický systém řídit: „*Každý podle svých schopností,*

²¹ Odhlédneme-li od knižních zpracování této problematiky, lze říci, že vcelku vyčerpávajícím způsobem – v dobrém slova smyslu – se československé politické historii věnuje ve své bakalářské práci Kateřina Nohejlová (Nohejlová, K.: Transformace politického systému v Československu v letech 1989-1992. Praha, 2008). I to je ostatně dostatečný důvodem, proč ji v jejím snažení nenapodobovat.

²² Zdobinský, St. a kol.: Československá ústava. Historie a současnost. Praha: Svoboda, 1989, str. 6.

²³ Důrazně se o to zasazoval vysoký stranický funkcionář Jiří Hendrych. Víz: Maršálek, P.: Proměny české právní vědy 1945-1989. In: Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 43.

každému podle jeho práce!“ V části III se znovu mluví o směřování ke komunistické budoucnosti, jež je charakterizována principem poněkud odlišným: „*Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!*“.

V hlavě první, jež pojednává o společenském zřízení, se pak praví, že základem státu je pevný svazek dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele stojí dělnická třída. Zapomenuta je i meziválečná koncepce čechoslovakismu – hovoří se o svazku dvou bratrských národů, Čechů a Slováků. Další hlavy, jejichž ustanovením se nebudeme podrobněji věnovat, se týkají práv a povinností občanů, Národního shromáždění, prezidenta republiky, vlády, Slovenské národní rady, národních výborů a soudů a prokuratury. Tato systematika je vcelku obvyklá a neliší se v zásadě ani od současné podoby ústavního textu.

Poté, co jsme si přestřeli základní údaje o ústavě z šedesátého roku, bude nepochybně zajímavé seznámit se s jejím hodnocením. Úvodem je možné říci, že patrně všichni autoři se shodují na tom, že dominantním rysem ústavní listiny byl její nejuristický charakter, spíše než právnímu dokumentu se podobala politickému prohlášení.

I proto byla s odstupem času jedním ze svých autorů označena za přehnaně ideologickou.²⁴ Byl jím Zdeněk Jičínský, s jehož jménem se v této práci nesetkáváme prvně a ostatně ani naposledy. Chceme-li znát jeho původní názory z počátku šedesátých let, musíme nahlédnout do komentáře, který zpracoval spolu s prof. Pavlem Levitem. Splněn tak bude i slib, který jsem vyslovil v předchozí kapitole ohledně socialistického pohledu na konstituci.

Z výše uvedené útlé publikace jsem vybral dva úryvky – v prvním je formulována úloha ústavy: „*Ústava je vždy výsledkem politické formy třídního boje, i v případech, kdy je vyjádřením kompromisu mezi třídami. V ústavě vítězná třída utvrzuje – v souladu se skutečnými ekonomickými poměry – základy svého třídního, politického a hospodářského panství.*“²⁵ Základní zákon tedy není společenskou smlouvou, jeho obsah se váže na vůli ohraničené sociální skupiny, kterou tvoří vítězná třída. Doplňme v této souvislosti skutečnost patrně nepřekvapivou, že charakter ústavy je determinován rozložením ekonomických sil ve společnosti.

Na dosažený stupeň socioekonomického vývoje reaguje i červencová ústava. Jedním z jejích hlavních rysů je proto i její zjednodušení. Povšimněme si také zdůraznění

²⁴ Jičínský, Z.: Čs. parlament v polistopadovém období: federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990. Praha: Nadas-Afgh, 1993, str. 24. (Jičínskému bývá dodnes vyčítána účast na tvorbě ústavy z šedesátého roku, za vinu mu je kladeno i přijetí právní kontinuity po roce 1989. Podle slov Petra Pitharta však Jičínský kontinuitu s komunistickým obdobím nijak výrazně neprosazoval. Může z toho vyplývat poněkud paradoxní poznatek, že v politice se lze nejlépe strefit do terče, který neexistuje?)

²⁵ Jičínský, Z. - Levit, P.: Socialistická ústava ČSSR. Ucelený výklad ústavy. Praha: SNPL, 1961, str. 6.

diskontinuity s buržoazním konstitucionalismem: „*Príznačným rysem nové ústavy, zvláště pokud jde o úpravu vzájemných vztahů různých státních orgánů, především ústředních, je podstatné zjednodušení těchto vztahů. (...) Toto zjednodušení je odrazem skutečnosti, že se v naší společnosti změnily a zjednodušily základní ekonomické, třídní i politické vztahy. (...) Ve státním aparátě se neodehrávají již boje mezi skupinami vládnoucí třídy o podíl na státní moci. Někdejší složitá pravidla postupu (...) sloužila k řešení rozporů, konfliktů a protikladů vlastních třídní vykořisťovatelské společnosti a státu. Tyto rozpory nabývaly tehdy formy boje mezi tak zvanými 'mocemi' ('moci' zákonodárnou, soudní a výkonnou), například formy konfliktů mezi parlamentem a vládou. (...) Protože v socialistické společnosti a socialistickém státě tyto konflikty buď vůbec mizí nebo pozbývají významu, pozbyla smyslu i různá složitá ústavní ustanovení o vzájemných vztazích státních orgánů a procedurálním postupu při řešení rozporů mezi nimi.*“²⁶

Po exkurzu do odborné literatury z počátku šedesátých let si přiblížme novější příspěvek z pera prof. Pavla Pešky, který jednoznačně konstatoval, že ústava z roku 1960 se tvářila hyperdemokraticky, jednalo se nicméně o pouhou kamufláž. Týkalo se to především partií pojednávajících o zastupitelských institucích a základních právech.²⁷ Národní shromáždění bylo vskutku slabé a pro svoji podřadnou roli je dokonce označováno za pouhého *potvrzovatele jinde přijatých politických rozhodnutí*.²⁸ Pro zajímavost uvedme, že Viktor Knapp, jeden z nejznámějších českých právníků, který v 60. letech zastával funkci předsedy ústavněprávního výboru, o ní hovořil jako o zcela bezvýznamné, což je pozoruhodné obzvláště v porovnání se současným stavem.²⁹

Nyní věnujme několik slov postavení prezidenta. Za specifickou je totiž označována skutečnost, že ústava upravuje individuální hlavu státu. V socialistických státech totiž byla preferována její kolektivní podoba. Vedle Československa se k výjimkám řadilo i Rumunsko (Nicolae Ceausescu) a Jugoslávie (do smrti Josipa Broze Tita, výlučně na jehož hlavu byla tato funkce vázána).^{30,31}

²⁶ Jičínský, Z. - Levít, P.: Socialistická ústava ČSSR. Ucelený výklad ústavy. Praha: SNPL, 1961, str. 15-16.

²⁷ Peška, P.: In: Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 207.

²⁸ Kysela, J. - Šimíček, V.: Ústavní právo. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 317

²⁹ Knapp, V.: Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy. Praha: Prospektrum, 1998, str. 177.

³⁰ Kysela, J. - Šimíček, V.: Ústavní právo. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 323

³¹ Snahy o zavedení kolektivní hlavy státu se v Československu nicméně objevily: „*Předsednictvo ÚV KSČ se sešlo 20. března 1953, tedy den po Gottwaldově pohřbu, aby projednalo otázku nástupnictví. V diskuzi sice vystoupil Bruno Köhler s návrhem na zrušení prezidentské funkce a její nahrazení kolektivním orgánem po vzoru okolních komunistických států, nesetkal se však s podporou ostatních soudruhů.*“ (Pernes, J. - Pospíšil,

Forma hlavy státu ovšem byla ve srovnání s řešením slovenské otázky zcela okrajovou záležitostí. Absenci patřičné pozornosti věnované postavení Slovenska v unitárním státě je třeba považovat za zásadní a destruktivní nedostatek socialistické ústavy. Byly tak položeny základy pnutí uvnitř státu (a následnému vzniku federace) a konečně i jeho rozpadu.³²

II.2 Federalizace státu

A byla to právě slovenská otázka, jež byla na ústavní úrovni řešena již v druhé polovině šedesátých let. Pouhých osm let po přijetí socialistické ústavy totiž dochází k federalizaci státu. Svoji roli sehrály příznivé podmínky: jednak reakce na podřadnou roli slovenských orgánů za vlády Antonína Novotného, jednak celková liberalizace společnosti a akcent na demokratizaci v českých zemích.³³ Projevem těchto tendencí je mj. změna v postavení zákonodárního sboru. Viktor Knapp, jehož jsme výše citovali v souvislosti s inferiorním postavením parlamentu v šedesátých letech, ve svých pamětech zmiňuje, že v období Pražského jara nebyl ústavně právní výbor pouhým sborem pro jednomyslné schvalování vládních návrhů zákonů.³⁴ Je proto pochopitelné, že právě tehdy se otevřel prostor pro rozsáhlejší změnu státoprávního uspořádání.

Na konci října šedesátého osmého roku byl přijat ústavní zákon č. 143/1968, o československé federaci, který nahradil hlavu třetí až šestou ústavy z roku 1960, tj. ustanovení o Národním shromáždění, prezidentu republiky a vládě. V úvodu zákona byly vyjádřeny jeho základní myšlenky: dobrovolnost vzniku federace, právo sebeurčení až do oddělení a suverenity každého národa. Fakt, že nový federativní útvar byl konstituován na národním principu, je pro tzv. socialistické federace příznačný (vedle Československa k nim řadíme i Sovětský svaz a Jugoslávii).³⁵

J. - Lukáš, A.: Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu. Praha: Brána, 2008, str. 269.)

³² K postavení Slovenska se kriticky vyjadřují i právní historici: „*Představovalo gradaci českého nacionalismu ve vztazích českého a slovenského národa po druhé světové válce. Šlo o jistou recidivu čechoslovakismu v komunistickém rouchu; to znamenalo státoprávní popření svébytnosti slovenského národa, což umožňovalo zásadněji neřešit vztah obou národů na rovnoprávném základě. Slovenské národní instituce pozbyly exekutivy (zmizel sbor pověřenců) (...) Slovenská národní rada se svými jednotlivými pověřenci byla omezena na věci specificky národní a regionální povahy (...)*“ (Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 207)

³³ Kysela, J.: Dvoukomorové systémy: teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 398.

³⁴ Knapp, V.: Proměny čau: vzpomínky nestora české právní vědy. Praha: Prospektrum, 1998, str. 203.

³⁵ Také proto byl v československém případě odmítnut teritoriální federalismus, jenž by fakticky zmenšil váhu Slovenska vůči Čechům a Moravě. Všechny tři socialistické federace se rozpadly kvůli národnostním tensím. Kysela, J.: Dvoukomorové systémy: teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 398 - 399.

Tato skutečnost se přirozeně projevila také v konstrukci parlamentu, dvoukomorového Federálního shromáždění, v němž jedna komora nesla název Sněmovna lidu (zastoupen v ní byl československý lid jako celek) a druhá byla pojmenována Sněmovna národů (reprezentovala český a slovenský národ). Obě komory měly přitom zcela stejné postavení.

Tato koncepce výstavby federálního zákonodárského sboru ovšem nepředstavovala jedinou možnou cestu. Zdeněk Jičínský navrhoval jednokomorový parlament, v němž by se v určitých případech, ústavou stanovených, uplatňoval zákaz majorizace, aby česká většina nemohla přehlasovat slovenskou menšinu.³⁶

Uskutečněná podoba československého bikameralismu tedy znamenala jednoznačný zisk Slováků.³⁷ Dvoukomorovost lze nicméně považovat do značné míry za fiktivní, neboť pro následující období platilo, že oddělené schůze komor byly vzácností a naopak převažovaly schůze společné.³⁸

Další podrobnosti k podobě ústavního systému by již byly nadbytečné, zmiňme jen, že ústavodárský proces v osmašedesátém roce přináší také vznik ústavního soudu – pohříchu se však jednalo o ustanovení nenaplněné.³⁹ Tato skutečnost je vskutku politováníhodná, obzvláště máme-li na paměti zkušenost z Polska 80. let, kdy ustavený Ústavní soud, původně zamýšlený jako typický fikový list, dokázal i v podmínkách komunistického režimu získat značnou autoritu a udělat mnoho dobrého pro postupné budování ústavního a právního státu.⁴⁰ Nadcházející období, jež známe pod názvem normalizace, však podobnému vývoji v žádném případě nepřálo.

II.3 Normalizace

Normalizaci lze z dnešního pohledu označit v první řadě za období, které po mém soudu výrazně ovlivnilo vztah občanů k politice, a to pochopitelně v negativním směru. Dostatečným důvodem pro vytvoření takového postoje jsou události úzce související s 21.

³⁶ Kysela, J.: Dvoukomorové systémy : teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 400.

³⁷ Jičínský, Z.: Čs. parlament v polistopadovém období: federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990. Praha: Nadas-Afgh, 1993, str. 27.

³⁸ Kysela, J. - Šimíček, V.: Ústavní právo. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 319.

³⁹ Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 208.

⁴⁰ Kysela, J. - Šimíček, V.: Ústavní právo. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 314-315.

srpnem 1969 - demonstraci potlačili vlastní lidé⁴¹ a její účastníci byli sankcionováni na základě mimořádného opatření, jež neslo podpis předsedy Federálního shromáždění Alexandra Dubčeka, který se – poněkud nepochopitelně i přes tuto skutečnost – stal symbolem Pražského jara a osobou, jež byla československou veřejností přijímána velmi příznivě.⁴²

Po potlačení masových projevů nesouhlasu s posrpnovým politickým vývojem následovala silná centralizace, již byla pozměněna koncepce výstavby federálního státu. V tomto ohledu je významnou normou ústavní zákon č. 125/1970 Sb., který rozsáhle novelizoval ústavní zákon o československé federaci, přičemž došlo k podstatnému přesunu působnosti na federální úroveň.⁴³ Centralizace se projevila i jinak – objevil se zvyk, že předsedové národních vlád se z titulu své funkce stávali místopředsedy federální vlády.⁴⁴ Ve Federálním shromáždění rostl význam jeho čtyřicetičlenného předsednictva, které bylo oprávněno přijímat právní předpisy.⁴⁵ Obecně pak platilo, že parlament byl v nových podmínkách odsouzen k živoření – je pozoruhodné, že za dobu svého působení mezi lety 1969 a 1989 projednal pouze 263 návrhů právních předpisů.⁴⁶ Můžeme proto předpokládat, že se normotvorba přesunula na exekutivní úroveň.

Za další podstatný parametr politického systému je třeba označit i délku volebního období legislatur – ta byla pozměněna úst. zákonem č. 43/1971 Sb., došlo k prodloužení na pět let, a sice u národních výborů, Sněmovny lidu i národních rad. K tomuto kroku došlo údajně z důvodu, aby termíny voleb odpovídaly konání sjezdů Komunistické strany Československa.⁴⁷ Tímto způsobem se zdatelně prohlubovala synchronizace činnosti strany a státu.

V souvislosti s obsazováním zastupitelských těles snad za zmínku ještě stojí skutečnost, že před volbami v roce 1971 se volilo naposledy v roce 1964 – mezitím byly volby neustále odsunovány. V podmínkách normalizovaného Československa byly pouhým divadelním představením, v němž kandidátka Národní fronty dosahovala takřka stoprocentní

⁴¹ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 45.

⁴² Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 12 a n.

⁴³ Ústavní zákon č. 126/1970 pak vytvořil federální ministerstva, jež převzala úkoly podle zákona č. 125/1970.

⁴⁴ Komentář 15+5. Jičínský, Z.: Čs. parlament v polistopadovém období: federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990. Praha: Nadas-Afgh, 1993, str. 43.

⁴⁵ Gronský, J.: Československá federace. In: Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. Praha: Linde, 2008, str. 231.

⁴⁶ Šimáčková, K.: Fiktivní, nebo reálná ústava. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 137.

⁴⁷ Kuklík, J.: Ústavní vývoj 1960-1989. In: Kuklík, J. a kol.: Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, str. 347.

úspěšnosti.⁴⁸

Posledním předpisem, jemuž v tomto oddíle věnuji zmínku, je ústavní zákon č. 50/1975 Sb.(tzv. lex Svoboda). Týkal se, jak jeho přízvisko napovídá, postavení prezidenta, kterým byl v době přijetí zákona Ludvík Svoboda. Dle nové úpravy platilo, že pokud nemůže prezident vykonávat svůj úřad déle než jeden rok, může Federální shromáždění zvolit prezidentem jinou osobu na nové funkční období. Tak se i stalo, nemocný Svoboda, který se zdráhal abdikovat, byl na základě této normy nahrazen Gustávem Husákem. Právě tento případ zřetelně svědčí o instrumentálním pojetí práva, které bylo naznačeno už v předchozí kapitole.

A jak se všechny výše popsané události projeví v celkovém klimatu ve společnosti? Rozšířil se poslech zahraničního rozhlasu, podle odhadů jej sledovalo 30-40 % populace. Nesouhlas se stavem politiky se projevoval v odvratu od veřejného života a svého vrcholu dosáhlo víkendové chalupaření. Petr Pithart v souvislosti s těmito úkazy dokonce hovoří o první velké privatizaci, za niž označuje právě ono stažení se do soukromí za normalizace.⁴⁹

Od poloviny 80. let pak povážlivě narůstají problémy režimu. Ekonomický růst se zpomaluje, mj. i proto, že značné výdaje polyká zbrojení. Nedostává se prostředků na ochranu životního prostředí. Je zajímavé (a pro pozorného čtenáře nikoliv překvapivé), že jednou z příčin jeho znečištění byla skutečnost, že podniky, které měly zajistit stavbu a vybavení čistíren odpadních vod, neustále odsouvaly termíny jejich dokončení, a to v rozporu s platnou právní úpravou.⁵⁰ Docházelo také k permanentním nedostatkům v zásobování, jejichž důvěrně známým projevem byly fronty a korupce.⁵¹ I to jsou nezanedbatelné faktory, jež stály v pozadí nadcházející politické změny zásadního významu.

Není proto divu, že vzhledem k mnoha negativním jevům ve všech sférách života společnosti dochází k aktivizaci opozice, jež je stále rozsáhlejší a mnohotvárnější.⁵² V sedmdesátých a osmdesátých letech došlo k politickým procesům, v nichž zástupci opozičních sil figurovali v postavení obžalovaných a posléze odsouzených, jako např. aktivisté Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS).⁵³ Nejen vězením byl odpůrcům

⁴⁸ Kuklík, J.: Ústavní vývoj 1960-1989. In: Kuklík, J. a kol.: Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, str. 347-348.

⁴⁹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 14.

⁵⁰ Brod, T. a kol.: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno: Doplněk, 1999, str. 143.

⁵¹ Křen, J.: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005, str. 965-966.

⁵² Pithart stran klasifikace opozice hovoří o disentu protestu a reflexe (Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 29).

⁵³ V 70. a 80. letech strana nerozhoduje o výši trestu, ale má nástroje, kterými soudy ovlivňuje (Cabada, L. - Vodička, K.: Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha: Portál, 2007, str. 78): „Zatímco

režimu ztrpčován život - disidenti byli čas od času vzati na osmačtyřicet hodin do zajišťovací vazby,⁵⁴ o zásazích typu odpojování telefonu nemluvě.

Chartě 77, jež je dnes patrně nejznámějším opozičním seskupením, však podobně jako dalším skupinám chyběl pozitivní politický program⁵⁵. Ve svém souhrnu byly opoziční síly příliš slabé na to, aby mohly efektivně ovlivňovat politiku československého komunistického vedení. Přesto však i v něm k určitým změnám dochází, a sice když se v prosinci 1987 generálním tajemníkem ÚV KSČ stává Milouš Jakeš a strana se vydává na cestu představby a demokratizace, řečeno tehdejší terminologií. Jakešův příchod na tajemnickou pozici je významný v tom, že tak dochází k oddělení vrcholné funkce státní a stranické.⁵⁶ Již to značí jisté, byť spíše symbolické uvolnění.

II.4 V předvečer listopadových událostí

II.4.1 Nová ústava

Nepopíratelným projevem reformních snah je také zákon č. 32/89 Sb. z března 1989 o poslancích Federálního shromáždění (a obdobné zákony republikové), který měl zvýraznit roli poslanců jako „volených zástupců lidu“ a zajistit, aby poslanci byli se svými voliči v kontaktu i po svém zvolení. Formálně byl též zakotven princip odvolatelnosti poslance. To vše tvořilo součást snah o posílení postavení zastupitelských sborů.⁵⁷

Tímto úsilím se představitelé režimu zaštiťovali v okamžicích, které jim zjevně nebyly zcela po chuti – v rámci vyjednávání s opozicí po událostech 17. listopadu. Právě v těchto okamžicích na obranu sebe a systému, který zastupovali, čelní komunisté uváděli, že již druhý rok probíhá přestavba a demokratizace systému. Generální tajemník ÚV KSČ Milouš Jakeš v té době na jedné konferenci sliboval: *'jsme pro upřímný čestný dialog se všemi, kdo chtějí na bázi ústavy nacházet východiska a sjednocovat své síly ke konstruktivní práci v zájmu dalšího socialistického rozvoje naší země...'*⁵⁸ Takový příslib byl ovšem v druhé

odsouzení nastoupili do výkonu trestu, předseda senátu Antonín Kašpar (po ročním poučném kurzu JUDr.) byl za vedení procesu odměněn funkcí ministra spravedlnosti ve Štrougalově vládě.“ (Brod, T. a kol.: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno: Doplněk, 1999, str. 91)

⁵⁴ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 38.

⁵⁵ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 23

⁵⁶ Kuklík, J.: Ústavní vývoj 1960-1989. In: Kuklík, J. a kol.: Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, str. 348

⁵⁷ Tamtéž, str. 353

⁵⁸ Rozhodně proti provokacím, Rudé právo, 20. 11. 1989. In: Demonstrace studentů, Rudé právo, 18. 11. 1989. In: Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007, str. 20.

polovině roku 1989 hrubě nedostačující.

Už jen z toho důvodu, že avizované reformní projekty – a pro nás je relevantní především příprava ústavy – příliš mnoho změn neslibovaly. Záměr vypracovat novou konstituci byl deklarován na XVII. Sjezdu KSČ už v březnu 1986, ale oficiálně byly práce zahájeny až v listopadu 1988 a teprve v lednu 1989 byla vytvořena oficiální pracovní skupina, která v průběhu roku 1989 pro interní potřebu zveřejnila svůj první neoficiální pracovní výstup. Na jaře osmdesátého devátého roku se pak v Rudém právu objevila zpráva, že KSČ chystá novou ústavu a práce na ní řídí Marián Čalfa.

Komplexní návrh ústavy, jehož hlavním zpracovatelem se stal prof. Boguszak⁵⁹ byl předložen Čalfou předsednictvu ÚV KSČ v září 1989. Změny, jež obsahoval, lze označit za nepodstatné, neboť základní konstrukční prvky zůstaly zachovány.⁶⁰ Zajímavostí je trojjediná ústavní koncepce (Ústava ČSSR, ČSR a SSR) a skutečnost, že v ústavním textu nebyla obsažena zmínka o vedoucí úloze KSČ. Pozitivními novinkami byl soudní přezkum správních rozhodnutí a rozhodování prostřednictvím referenda.⁶¹

V téže době však byl zveřejněn návrh nových stanov KSČ, který můžeme označit za značně konzervativní. Stačí z něho namátkou ocitovat několik skvostů:

- „*Komunistická strana Československa je osvědčeným bojovým předvojem dělnické třídy a všech pracujících.*“
- „*Je uznávanou vedoucí politickou silou socialistické společnosti.*“
- „*Rozhodně vystupuje proti všemu, co brzdí a ohrožuje rozvoj socialismu a politický systém v naší zemi.*“⁶²

V tomto kontextu se i připravované pozitivní změny ústavy jeví poněkud odlišně.

Dlužno dodat, že nejen představitelé státní moci pracovali na nové ústavě. K témuž účelu se scházejí také vyhození učitelé Právnické fakulty UK a vytvářejí vlastní verzi ústavního dokumentu.⁶³ Jeho hlavním autorem byl dr. Pavel Rychetský, příprav se zúčastnili Zdeněk Jičínský, František Šamalík, Václav Pavlíček, Vladimír Mikule a Petr Pithart.^{64,65} Na

⁵⁹ Elek, Š.: Ústavní vývoj po novembri 1989: příčiny a dôsledky ústavných zmien. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 35

⁶⁰ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 221.

⁶¹ Gronský, J.: Československá federace. In: Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. Praha: Linde, 2008, str. 238 a n.

⁶² Horňák, V.: Československo mezi přestavbou a revolucí: politický deník 1987-91. Díl 2, Revoluce. Praha: Pražská imaginace, 1991, str. 48.

⁶³ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 132 a n.

⁶⁴ Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007, str. 45-46.

⁶⁵ Novotný, O.: Pocta Doc. JUDr. Vladimíru Mikule k 65. narozeninám. Praha: ASPI, 2003, str. 10.

novou ústavu myslí v této době i Tomáš Ježek, který léto 1989 tráví na dovolené v Jugoslávii a překládá Hayekovo dílo - údajně co nejrychleji, aby mohlo vyjít ještě před započítím prací na ústavním dokumentu.⁶⁶

II.4.2 Proč to prasklo?

Hovoříme-li o období, jež těsně předcházelo 17. listopadu, přirozeně se nabízí otázka po příčinách zhroucení komunistického režimu. Proč padl režim, který sám přistoupil – přinejmenším rétoricky - k liberalizaci? Je snad pravda, jak tvrdí někteří, že sametová revoluce nebyla vyvolána hospodářským nedostatkem ani porušováním lidských práv, ale nehybností, duchem normalizace?⁶⁷ Lze přisvědčit názoru, že pokud by se toto tvrzení ukázalo jako pravdivé, bylo by to pro občany Československa lepším vysvědčením, než kdyby režim padl až v důsledku naprostého ekonomického vyčerpání.⁶⁸

Tedy nehybnost, duch normalizace. Nedostatek možnosti sociálního vzestupu a politické participace patří ostatně ke známým příčinám revolucí.⁶⁹ Také pocit vzdálenosti režimu běžným občanům sehrál nepochybně svoji úlohu.⁷⁰ Uvedené argumenty vskutku nasvědčují závěru, že předlistopadový režim se nezhroutil ani revolucí, ani explozí, ale implozí, zhroutil se do sebe v důsledku podtlaku, vyprázdnění svých vlastních struktur, jak uvádí Petr Pithart ve své nejnovější knize věnované popisu předmětného období.⁷¹ Další český politolog Karel Vodička hovoří v podobném duchu o motivační krizi jakožto příčině kolapsu komunismu.⁷²

Myslím, že výše uvedené údaje o normalizaci dosti dobře vykreslují situaci, jež panovala před pádem komunistického režimu. Na jejich základě formulovaný závěr lze proto bez obav přijmout. Nesmíme ovšem zapomenout, že jsme se až dosud věnovali pouze vnitřní dimenzi politické změny. Neodmyslitelný je také vliv mezinárodněpolitických činitelů, jimž

⁶⁶ Husák, P.: Budování kapitalismu v Čechách. Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 1997, str. 46.

⁶⁷ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 37.

⁶⁸ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 46.

⁶⁹ V tomto duchu hovoří již Tocqueville: „V zemi, kde není nemožné, aby se chudý dostal do vlády státu, je vždy snadnější chudé od vlády odehnat než v zemích, kde mu naděje na moc není otevřena.“ (Tocqueville, A.: Starý režim a Revoluce. Praha: Academia, 2003, str. 22)

⁷⁰ Následuje další citace velkého Francouze: „Kdybych já chtěl ve své zemi zničit mocnou aristokracii, vůbec bych se nesnažil odstranit její zástupce z blízkosti trůnu, vůbec bych se nesnažil napadat ji pro její nejnapadnější výsady, vůbec bych v první řadě neusiloval upírat jí její velké legislativní pravomoci, ale vzdálil bych ji od obydlí chudých, zabránil bych jí ovlivňovat každodenní zájmy občanů.“ (Tocqueville, A.: Starý režim a Revoluce. Praha: Academia, 2003, str. 15)

⁷¹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 58

⁷² Cabada, L. - Vodička, K.: Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha: Portál, 2007, str. 124

bych se rád věnoval na následujících řádcích.

Jak totiž uvedl historik Jan Měchýř, socialismus v Československu byl nastolen podle představ J. V. Stalina a padl jen proto, že to dovolil nový vládce v Kremlu, Michail Gorbačov.⁷³ Podobné hodnocení ostatně platí i pro sousední Polsko.⁷⁴ Obě země tak na sklonku osmdesátých let těžily z odstranění tzv. Brežněvovy doktríny, jež byla dle Gorbačovova tvrzení zrušena již v roce 1985.⁷⁵

Polský příklad nebyl zmíněn zbytečně – vývoj v sousední zemi byl rychlejší a mohl posloužit jako inspirace pro československou opozici. Soudím proto, že nebude marné seznámit se s vybranými polskými reáliemi. Pozornost nechť je věnována především dataci jednotlivých význačných událostí.

Již na podzim 1987 se Polská sjednocená dělnická strana rozhoduje hledat modus vivendi s opozicí.⁷⁶ V první polovině roku 1989 následují rozhovory u kulatého stolu i jednání v užším kruhu vůdců obou stran.⁷⁷ Ve srovnání s Českou republikou je pozoruhodné, že představitelé tehdejšího vládního aparátu údajně dodnes zmiňují pokojný charakter těchto jednání a nekrvavý charakter přechodu k demokracii chápou jako svoji zásluhu.⁷⁸

Výsledkem setkání zástupců státní moci a opozice jsou jednak některé institucionální změny a také dohoda na konání voleb. Na počátku dubna 1989 jsou vytvořeny funkce prezidenta a Senátu⁷⁹ a již 4. června 1989 se konají volby. 35% míst v Sejmu je obsazeno svobodnou volbou, přičemž všechna získává Solidarita. Ve volbách do Senátu obsazuje Solidarita 99 ze 100 mandátů.⁸⁰

Jednou z posledních událostí, již zmíníme, je zvolení generála Jaruzelského dne 19. července 1989 do funkce prezidenta, v níž se ujímá kontroly armády a tajných služeb.⁸¹ O měsíc později - 24. srpna 1989 – se Tadeusz Mazowiecki, kandidát opozice, stává polským premiérem.⁸² Tyto skutečnosti vskutku nemohly být přehlédnuty, a to i vzhledem ke skutečnosti, že „cizí“ revoluční prvek se objevil i v samém centru komunistického Československa, když východní Němci směřující k západoněmeckému velvyslanectví dávali

⁷³ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 58.

⁷⁴ Chwalba, A.: Polsko 1989-2008. Dějiny současnosti. Brno: CDK, 2009, str. 16

⁷⁵ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 48.

⁷⁶ Chwalba, A.: Polsko 1989-2008. Dějiny současnosti. Brno: CDK, 2009, str. 17.

⁷⁷ Tamtéž, str. 19.

⁷⁸ Tamtéž, str. 20.

⁷⁹ Tamtéž, str. 21-22.

⁸⁰ Tamtéž, str. 21.

⁸¹ Tamtéž, str. 22-23.

⁸² Tamtéž, str. 22.

československým občanům příklad, jak se vykračuje ke svobodě.⁸³ To vše vedlo k zásadní politické změně, jejímž vybraným následkům se budeme ve zbytku práce věnovat.

⁸³ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 71 a n.

III. Polistopadový ústavní vývoj

Listopadové události stály na počátku období, které je charakterizováno množstvím závažných změn v československém ústavním a politickém systému.⁸⁴ Končí patrně až vznikem samostatné České republiky. Ve vztahu k předchozímu ústavnímu vývoji Československa je lze označit za značně rozporuplné, neboť na jedné straně vstoupila československá ústavnost do zcela nové kvality návratem ke státní ideji, kterou do nového československého státu vložili jeho zakladatelé, na straně druhé se však stala poslední etapou československé státnosti.⁸⁵ Rozpad Československa ovšem neznamenal úplný zánik institucí, jež jej vytvářely, a ani pro čelné politiky nepředstavoval předčasné ukončení jejich kariéry. O jisté politické kontinuitě proto hovořit lze. Podívejme se nejprve na základní rysy tohoto bouřlivého období.

III.1 K charakteru československé transformace

Ona bouřlivost, spočívající v četných proměnách nejvyšších státních orgánů, byla podle některých názorů předurčena skutečností, že československý komunistický režim před převratem neumožnil konání tzv. kulatých stolů, tj. setkání zástupců státní moci s opozičními silami, na nichž by mohlo docházet k dohodám o podobě politického systému. Např. bývalý ústavní soudce Vladimír Klokočka uvádí, že právě tato fáze postupných kompromisů v ekonomice, politice i kultuře umožňovala snadnější skluz do nového režimu⁸⁶ a lze mu zřejmě přisvědčit.

I tak je třeba mít na paměti výše zmíněnou skutečnost, že určité reformní snahy se uvnitř stranického a státního aparátu objevily již v druhé polovině osmdesátých let, byť rozsahem a kvalitou změnám, které byly po Listopadu realizovány, zjevně neodpovídaly.

Přesto nelze v souvislosti s polistopadovou transformací hovořit o revoluci, neboť zástupci starého režimu se aktivně podíleli na uskutečňování demokratizačních změn. Po mém soudu je pro československý případ plně ospravedlnitelné užívání termínu refoluce, definovaného jako směs reformy a revoluce, přičemž první složka zřetelně převládala.⁸⁷

⁸⁴ V období let 1989-1992 bylo jen na rovině ústavních zákonů schváleno značné množství předpisů – v roce 1989 čtyři, o rok později sedmadvacet, v následujícím roce „pouhých“ sedm a v posledním období existence Československa celých čtrnáct. Elek, Š.: Ústavní vývoj po listopadu 1989: příčiny a důsledky ústavních změn. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 4.

⁸⁵ Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007, str. 13.

⁸⁶ Vyrovnání se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy. Linde, 2003, str. 7.

⁸⁷ Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991, str. 9.

Samotný převrat proběhl v zásadě nenásilným způsobem a trval relativně dlouhou dobu, nadto panovala značná personální i institucionální kontinuita.⁸⁸ Jako výhodný se ukázal zejména vstřícný přístup představitelů Komunistické strany Československa, kteří už věděli, že jejich doba je nenávratně pryč. Lze se však domnívat, že maximálně využili svých pozic, aby charakter uskutečňovaných změn byl pro ně nejvýhodnější.

V odborné literatuře se setkáme i s neotřelým tvrzením, že se v československém případě nejednalo ani tak o revoluci, jako spíše o restauraci: „*Ani pro to, co následovalo, nelze dobře použít slova revoluce. Tento termín v sobě obsahuje nějakou formu násilí či ozbrojeného utkání. K tomu však v našem případě nedošlo. Výsledným procesem předání moci byla společenská transformace. (...) Vzhledem k tomu, že předcházející komunistická transformace měla povahu importované revoluce, lze transformaci devadesátých let spíše nazvat restaurací.*“⁸⁹ Vystává proto otázka, kam měla tato restaurace směřovat, které uspořádání v československých dějinách přijmout za své a snažit se o jeho dosažení. Obávám se však, že tvrzení o restauraci obstojí pouze v případě určitých základních idejí, jejich konkrétní naplnění v případě jednotlivých institutů není po mém soudu příliš patrné. Ačkoli se občas hovoří o návratu k první republice, mnohem větší inspirací byla účast zahraničních právníků, kteří v polistopadovém Československu prováděli jistou formu politické a právní osvěty.

Z těchto důvodů se mi z trojlístku reforma, revoluce a restaurace zamlouvá prvně zmíněný pojem. A kam tato reforma směřovala? Je možné identifikovat politické cíle, jichž chtěli zástupci jednotlivých politických sil dosáhnout? Co se týče představitelů opozice, politický program, jež měl být realizován, nebyl zcela jednoznačně formulován. Pokud bychom se měli pokusit o pojmenování cílů opozice na základě znalosti transformačního vývoje, lze říci, že vycházel vcelku nepřekvapivě – ostatně jako v celé střední a východní Evropě - z koncepce lidskoprávní.⁹⁰ Tato skutečnost nás vzhledem ke způsobu, jímž proti komunistickému režimu vystupovali bývalí disidenti, nemůže překvapit. Právě proto byly změny v pomyslných i skutečných lidskoprávních katalogích po přechodu k demokracii jedněmi z prvních, přičemž prioritu měla úprava politických práv.⁹¹ Snad ještě podstatnější

⁸⁸ Přirozeně se nabízí otázka, zda způsob československé tranzice neodpovídá jakési historicky vytvořené politické kultuře, a to ve smyslu změny spíše nenásilné, založené v tomto případě na diskuzi mezi představiteli struktur upadajících a novými aktéry.

⁸⁹ Krejčí, J.: *Demokracie, diktatury, exil. Zkušenost jednoho života*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1997, str. 74.

⁹⁰ Sadurski a kol: *Political rights under stress in 21st century Europe*. New York: Oxford University Press, 2006, str. 202.

⁹¹ Tamtéž, str. 203.

bylo odlišné pojmání práva, negující jeho předlistopadové pojetí, které jsme si nastínili v jedné z předchozích kapitol.

III.2 Změny v prosinci 1989

Dříve než přistoupíme k popisu konkrétních projevů transformace, bude nanejvýš vhodné, abychom si vytvořili pracovní periodizaci polistopadového vývoje. Jako inspirace nám výtečně poslouží znamenité shrnutí z pera historika Jiřího Suka: *„Polistopadový politický pohyb se jeví jako gradualistický proces přebírání moci, jehož první fáze skončila na přelomu ledna a února 1990 personální rekonstrukcí federálního a republikových parlamentů, po níž Komunistická strana Československa přestala disponovat absolutní většinou v nejvyšších státních orgánech. S určitou dávkou zjednodušení můžeme říci, že v listopadu se podařilo zlomit její moc (vynuceným odchodem předních politiků starého režimu a odstraněním článku o vedoucí úloze KSČ z ústavy), v prosinci ovládnout exekutivní složku státní moci (rekonstrukcí federální a republikových vlád a obsazením funkce prezidenta republiky) a konečně v lednu převzít kontrolu nad mocí zákonodárnou.“*⁹² Je patrné, že tato periodizace staví především na spojení jednotlivých měsíců se změnami v jednotlivých složkách státní moci.

Další periodizace přechodu k demokracii pochází z pera polského autora Bogusława Banaszaka, který rozlišuje tři fáze reformy politického systému:

- reforma stávajícího systému (za současného zachování některých principů jeho výstavby)
- přechodné období (odbourání nejdůležitějších principů systému)
- období předcházející přijetí nové ústavy (domnívám se, že v Polsku je rozlišování druhé a třetí fáze způsobeno „stupňovitým“ přijímáním nové ústavy)⁹³

Přestože považují obě periodizace za zajímavé, poněkud je obměním, když nejprve popíši první kroky transformace, které lze vymezit od událostí 17. listopadu do 29. prosince 1989, kdy byl Václav Havel zvolen prezidentem. V dalším oddíle užiji věcného kritéria a budu se zabývat čtyřmi okruhy otázek: transformací Federálního shromáždění, postavením politických stran a hnutí a volbami v červnu 1990. Čtvrtým a posledním tématem je počínající rozkol mezi Čechy a Slováky. Přístupme tedy k vylíčení událostí, jež následovaly bezprostředně po proslulých listopadových demonstracích.

⁹² Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 255.

⁹³ Banaszak, B.: Outline of Polish constitutional law. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, str. 20-25.

III.2.1 První kroky odbourávání socialistického konstitucionalismu

Ve výše vymezeném období – do konce roku 1989 – byly přijaty čtyři ústavní zákony, které jsou charakteristické zejména svojí stručností. Před jejich schválením došlo k zásadnímu kroku, který předznamenal proměnu v postavení KSČ v rámci ústavního systému. Její vedení totiž 24. listopadu 1989 rezignovalo.⁹⁴

V usnesení, které bylo publikováno následující den v Rudém právu, nacházíme také bod čtvrtý, který říká, že: „*KSČ zahájí věcný dialog se všemi, kteří respektují Ústavu ČSSR. Jeho prostřednictvím chce přispět k obnovení důvěry ve stranu a její politiku.*“ Zahájení debaty tedy strana podmiňovala respektem k ústavě. Jak víme z pozdějšího vývoje, tento postoj neuspěl. Popišme si přesto další představy komunistické strany o podobě transformace. Z tohoto hlediska jsou relevantní především body šestý a sedmý, jejichž obsah cituji.

- bod šestý: „*Doporučujeme provést rekonstrukci vlád ČSSR, ČSR a SSR s širší účastí představitelů jiných politických stran a nestraníků, vytvořit v rámci Národní fronty rovnoprávné seskupení politických stran a rozhodujících organizací a pověřit je přípravou demokratických voleb do národních výborů a zastupitelských sborů.*“
- bod sedmý: „*doporučujeme urychleně předložit k všelidové diskusi návrh nové ústavy, zákonů o shromažďování, sdružování a petičním právu, zákona o mládeži a rodině, zákona o vysokých školách a nového tiskového zákona; přijmout novelu branného zákona.*“

V citovaném usnesení se nachází i zmínka o protestních demonstracích, které vedení KSČ odmítlo jako vhodný způsob řešení společenských problémů.⁹⁵ Lze tedy soudit, že vedení státu doufalo v pokračování reformního vývoje, o nějž se již samo delší dobu – byť spíše jen na úrovni proklamací – pokoušelo. Výjimku představuje snad jen plán uspořádání demokratických voleb, ačkoli je zcela samozřejmé, že o obsah tohoto pojmu měl být sveden lítý boj.

Tak tedy vypadaly představy KSČ. A jak se k budoucímu vývoji stavěla opozice? Zmiňme se o plánu Československé demokratické iniciativy, která předpokládala vývoj vsutku překotný. Dle jejích požadavků měla federální vláda podat demisi již do 25. listopadu. Následně by byla ustavena přechodná vláda, v níž by zasedli představitelé státu

⁹⁴ V této souvislosti viz publikace *Poslední hurá: stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989*. Praha: Cesty, 1992.

⁹⁵ Usnesení ÚV KSČ, *Rudé právo*, 25. 11. 1989. In: Grónský, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992)*. Praha: Karolinum, 2007, str. 23-24.

před srpnem 1968, dále zástupci současné opozice a také – možná překvapivě - nezkompromitovaní komunisté. Dočasná vláda by měla za úkol provést liberalizační kroky a především zorganizovat volby, plánované na konec ledna 1990.⁹⁶

Skutečný vývoj se však ubíral poněkud jiným směrem. Ani představy komunistické strany, ani Československé demokratické iniciativy, jež ostatně představovala dosti specifickou součást opozice, nebyly naplněny.

III.2.2 Zrušení vedoucí úlohy strany

V úterý 28. listopadu – několik dní po zmiňovaném zasedání ÚV KSČ – předstoupilo Občanské fórum před stávající vedení státu s několika zásadními požadavky: jednak usilovalo o zrušení článků 4., 6. a 16. ústavy, dále předpokládalo odstoupení předsedy Federálního shromáždění Aloise Indry a v neposlední řadě požadovalo přijetí zákona o odvolání poslanců.⁹⁷ Jakkoli se to zdá téměř neuvěřitelné, k příslušné změně ústavy došlo již následujícího dne.

První „transformační“ ústavní zákon č. 135/1989 Sb. vypustil čl. 4 ústavy, který zakotvoval vedoucí úlohu KSČ ve společnosti („*Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.*“), čímž připravil půdu pro reálnou soutěž politických stran.

Dále pozměnil čl. 6⁹⁸ pojednávající o úloze Národní fronty, když vypustil text o svazku pracujících měst a venkova, který je veden KSČ („*Národní fronta Čechů a Slováků, v níž jsou sdruženy společenské organizace, je politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova, vedeného Komunistickou stranou Československa.*“)

V čl. 16 pak nově přijatý ústavní zákon vypustil text o uplatnění marxismu-leninismu ve výchově, vzdělání a kultuře („*Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.*“).

Tyto změny jsou obzvlášť pikantní, připomeneme-li si představu KSČ o dalším vývoji, jak jsme ji nastínili výše.

⁹⁶ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 54.

⁹⁷ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 82.

⁹⁸ Ústavní zákon č. 376/1990 Sb. tento článek zcela zrušil.

III.2.3 Změny ve federální vládě

Výše uvedeného kroku bylo dosaženo již na konci listopadu 1989. Další zásadní změny měly následovat. Nejednalo se nicméně vždy o proměny charakteru institucionálního, některé úřady a procedury zůstaly zachovány, měnili se jen jejich představitelé.

Příkladem takové změny je přeočíslení federální vlády. Na personální rošádě, která v ní byla provedena, je zajímavé snad jen to, že proběhla zcela v rámci stávajících institucí, což v zásadě platí i o výměně v prezidentském úřadě, byť tam již bylo nezbytné k jistým úpravám ústavy přikročit. Přesto je pozoruhodné, že v revolučním období došlo k výměně vlád i prezidenta v souladu s ústavou.⁹⁹ Ústavy se pevně držely obě strany, a to zejména v případě KSČ takovým způsobem, který mohl vyvolávat úsměv. Např. při debatě opozice s Karlem Urbánkem o složení budoucí vlády nový generální tajemník uvedl, že se do této problematiky nechce vměšovat a odkázal na nedávno zrušenou vedoucí úlohu jím zastupované strany.¹⁰⁰

Peripetie se sestavováním vlády jsou patrně dobře známé. Složení první vlády z 3. prosince příliš radosti nevyvolalo. Následně vznikl problém, když opozicí byl současně požadováno odstoupení Gustáva Husáka a zároveň trvala na změnách ve vládě, které by respektovaly poměr sil. I tu se však zástupci opozice drželi ústavního textu. Zdeněk Jičínský poukázal na to, že by Občanské fórum mohlo upadnout do nástrah ústavy - jestliže totiž nepřijme vládu a bude žádat, aby prezident příští neděli odstoupil, pak se může dočkat toho, že země nebude mít žádnou ústavní autoritu, ale pouze starý zkorumpovaný parlament.¹⁰¹ Nakonec vše dopadlo dobře, když 10. prosince byla nejprve jmenována nová vláda a teprve poté Gustáv Husák abdikoval na svoji funkci.

Poté, co byly změny ve vládě provedeny, se k celému procesu vyjádřil i Václav Havel, v té době již kandidát na prezidentský úřad. Jeho projev v Československé televizi ze 17. prosince je zajímavý především vyjádřeními na adresu KSČ, resp. osob s ní spojených. Havel zdůraznil, že opozice do vlády doporučila jak straníky, tak nestraníky. Klíčovými kritérii byly patrně kvalifikovanost a nezkompromitovanost. Členství v komunistické straně ještě nebylo považováno za nežádoucí stigma.

Zajímavý je v tomto ohledu zejména následující úryvek z uvedeného projevu:

⁹⁹ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 15.

¹⁰⁰ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 137.

¹⁰¹ Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991, str. 95.

„Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela mlčet tak jako my všichni a mnozí z nich dělali – byť s obtížemi – mnoho dobrých věcí.“¹⁰² S vysvětlením těchto nadmíru smířlivých slov přichází Zdeněk Jičínský, který tvrdí, že KSC nejdříve nebyla ostrakizována už jen z toho důvodu, že měla příliš mnoho členů.¹⁰³ Dodejme, že další příčinu lze spatřovat ve skutečnosti, že zástupci této strany v parlamentu ještě nevykonali vše, co od nich opozice očekávala. Jedním z těchto úkolů byla volba prezidenta republiky, jež se odehrála na samém sklonku roku 1989.

III.2.4 Volba prezidenta republiky

A kdo se jím měl stát? Situace nebyla zcela jasná, kandidátem na tuto funkci byl jednak Václav Havel, šance stát se prezidentem se nemínil vzdát ani Alexander Dubček.¹⁰⁴ A pak tu byl pochopitelně také bývalý federální premiér Ladislav Adamec i řada dalších osobností.¹⁰⁵

Právě v souvislosti s uvažovanou kandidaturou expremiéra Adamce je pozoruhodné, že „Strana v sobě náhle objevila neuhazitelnou žízeň pro demokracii a prohlásila, že příští prezident by měl být zvolen přímým lidovým hlasováním.“¹⁰⁶ Pro přesnost dodejme, že komunisté tehdy v souvislosti se způsobem volby prezidenta hovořili o referendu, nicméně měli na mysli přímou volbu, což jim bylo na jednom z jednání odborníky z řad opozice náležitě objasněno.¹⁰⁷ Tato příhoda po mém soudu pěkně ilustruje význam přítomnosti osobností typu Zdeňka Jičínského či Petra Pitharta v průběhu vyjednávání o transformaci československého ústavního a politického systému.

Z výše uvedeného se zdá, že jak opozice, tak státní moc změnu v prezidentském úřadě považovala za cosi přirozeného, co přinesl vývoj a s čím je třeba se smířit a v souladu s ústavou zvolit prezidentem novou osobu. Spíše na okraj našeho pojednání proto dodejme, že

¹⁰² Vystoupení Václava Havla v Čs. televizi 17. prosince 1989, Rudé právo, 18. 12. 1989. In: Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007, str. 40-43.

¹⁰³ Jičínský, Z.: Čs. parlament v listopadovém období: federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990. Praha: Nadas-Afgh, 1993, str. 41-

¹⁰⁴ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 237.

¹⁰⁵ Pro zajímavost uvedme, že někteří odborníci (např. Zdeněk Jičínský) soudili, že prezidentem by měl být znalec ústavního práva (Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 98.) Tato skutečnost svědčí o významu, jenž byl instituci hlavy státu v transformačním období připisován. Představu o charakteru politického systému – a tedy i o úloze prezidenta - ze strany Václava Havla lze vyčíst z jeho prohlášení na tiskové konferenci konané dne 19. prosince 1989, kdy se vyslovil ve prospěch osobností před politickými stranami (Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 66.)

¹⁰⁶ Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991, str. 100.

¹⁰⁷ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 146.

ne všichni opozičníci považovali obsazení prezidentské funkce za nezbytné. Patřil k nim Zdeněk Mlynář, který navrhoval, aby tento úřad nebyl obsazen a do čela státu se měla postavit úřednická vláda, která by ve funkci setrvala až do voleb v létě nebo na podzim 1990.¹⁰⁸ Taková koncepce se ovšem neuplatnila.

Vraťme se nicméně k návrhu KSČ na přímou volbu prezidenta. Zajímavá je totiž reakce opozice na tuto iniciativu. Občanské fórum přímou volbu odmítlo s tím, že ústava nic takového nepředpokládá.¹⁰⁹ Jak podotýká historik Jiří Suk, v této chvíli se děla nadmíru paradoxní věc. Demokratické hnutí, jehož posláním bylo provést systémovou politickou změnu, trvalo na zachování ústavy starého režimu, zatímco jeho reprezentanti usilovali o výraznou modifikaci ústavního systému.¹¹⁰

Václav Havel v již zmíněném televizním vystoupení apeloval na provedení co nejrychlejší volby také s odkazem na demokratizaci. Zaujme také argument operující s finanční náročností uspořádání referenda, který bychom za normálních okolností z úst disidenta, který se stal symbolem československé demokracie, v žádném případě neočekávali: „*Je třeba mnoho práce. Proto bychom měli mít brzo někoho vhodného na Hradě, nejraději do konce roku. Nejsme proti přímé volbě prezidenta, nejsme proti referendu jako takovému, naopak ho poprvé v dějinách tohoto státu navrhuje jako ústavní institut. Přímé volby se nebojíme, občanská kultura je dnes už tak velká, že nelze v přímých volbách zvolit špatného prezidenta. Že demokracie zvítězí, je také jasné. Bojíme se něčeho jiného. Že naše země ztratí několik měsíců prezidentskou kampaní, zákonnou a organizační přípravou přímých voleb a v neposlední řadě několik miliard korun, které by dnes přímá volba stála. (...) Proto chceme, aby byl rychle ústavní cestou a v souladu s československou parlamentní tradicí zvolen prezident jednoho základního úkolu, totiž dovést tuto zemi ke svobodným volbám a zaručit slušnost takové cesty.*“¹¹¹ Skutečné důvody, které směřovaly v neprospěch referenda stejně jako posunutí termínu volby, byly poněkud odlišné. Znamenaly by totiž menší šanci Václava Havla na úspěch. V Havlově případě se dalo předpokládat, že by v předvolebním období byla široce medializována skutečnost, že pochází z „milionářské rodiny“ a že byl již několikrát trestán.¹¹² Na konto výše uvedeného rozsáhlejšího úryvku ještě

¹⁰⁸ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 31.

¹⁰⁹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 147

¹¹⁰ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 217.

¹¹¹ Vystoupení Václava Havla v Čs. Televizi 17. prosince 1989, Rudé právo, 18. 12. 1989. In: Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007, str. 40-43.

¹¹² Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 77.

nezapomeňme zmínit, že je zcela mimo veškerou pochybnost, že v Havlových představách se měl prezident stát garantem zdárného průběhu úspěšného přechodu k demokracii.

Ke zvolení osobnosti, jež by takový vývoj zaručovala, však zbývalo provést ještě několik kroků. Jedním z nich bylo i udělení milosti, kterou Havel musel dostat, aby se mohl stát prezidentem.¹¹³ Dalším nezbytným krokem bylo zajištění veřejného hlasování, s jehož ideou údajně vystoupil jako první 16. prosince 1989 Václav Benda.¹¹⁴ Bylo rovněž třeba prodloužit lhůtu pro volbu nového prezidenta. K tomu došlo 19. prosince, kdy se prodloužila ze čtrnácti na čtyřicet dnů a taktéž se zrušilo ono ustanovení zakotvující tajnost volby.¹¹⁵

Vše tak bylo připraveno k volbě prezidenta. Ta byla provedena 29. prosince 1989. Bezprostředně po zvolení Václav Havel oznámil, že bude prezidentem velmi nekonvenčním,¹¹⁶ což ostatně prokázal ještě před svým zvolením, když se nechal slyšet, že Češi se musí omluvit sudetským Němcům za jejich odsun v roce 1945.¹¹⁷ Nikoli posledním krokem, který svědčil o nekonvenčnosti nového prezidenta, byla i rozsáhlá amnestie,¹¹⁸ jež je i dnes odbornou právníckou veřejností podrobována kritice.¹¹⁹

Máme-li tedy shrnout, v čem spočívala kritika působení Václava Havla v prezidentském úřadě, je to jednak prohlášení k sudetským Němcům, dále rozsáhlá amnestie a také podíl na vytvoření antikomunistické atmosféry, což je ovšem problematika, jíž se budeme podrobněji zabývat až v příští kapitole.¹²⁰

Havel zcela neuspěl ani v těch aspektech výkonu činnosti, jež bychom od něj jakožto dramatika právem očekávali. Krokem, jímž neprokával cit pro význam symboliky v politice, bylo i zvolení cíle jeho první zahraniční cesty. Po zvolení totiž neletěl do Bratislavy, ale do

¹¹³ Udělil mu ji Marián Čalfá, neboť prezidentský úřad byl v této době uprázdněn. (Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 226).

¹¹⁴ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 81.

¹¹⁵ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 95.

¹¹⁶ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 251.

¹¹⁷ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 105.

¹¹⁸ Odsuzována byla především ve spojitosti s rozšířením kriminality. Toto tvrzení však poněkud problematizuje jedna nejnovějších kriminologických učebnic: „Především nám do značné míry chybí práce věnované otázkám vývoje kriminality v Československu a v České republice po roce 1989, trendům tohoto vývoje a jeho faktorům. Běžně se uvádí, že v devadesátých letech došlo k vzestupu kriminality na více než trojnásobek, ale toto zjištění se opírá pouze o data policejní statistiky a není výsledkem důkladné analýzy statistických dat ani empirického výzkumu. Není vysvětlen ani šokující rozpor mezi tímto uváděným enormním vzestupem kriminality a skutečností, že počty odsouzených osob dodnes výrazně nepřekročily úroveň roku 1989.“ (Novotný, O. - Zapletal, J. a kol.: Kriminologie. 3. vyd. Praha: ASPI – Wolters Kluwer, 2008, str. 39.)

¹¹⁹ Mikule, V. - Sládeček, V.: Milost a amnestie. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2008, str. 179 – 191, Pavlíček, V.: Znovu k institutu milosti. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2008, str. 231 – 236.

¹²⁰ Císař, Č.: Moji českoslovenští prezidenti. Praha: Nakladatelství SLÁVY DCERA, 2006, str. 124.

Mnichova, což bylo na slovenské straně vnímáno s rozpaky.¹²¹ Zcela nedocenil ani výběr hotelu při své první návštěvě Slovenska, když se proti naléhavému přání lídra slovenského demokratického hnutí ubytoval v bývalém papalášském hotelu Bôrik.¹²²

Lze tedy patrně uzavřít, že v jistém ohledu nebylo Havlovo vystupování nepodobné krokům Lecha Walesy v sousedním Polsku, který vystupoval poněkud autoritativně, a to zejména ve vztahu k zastupitelským sborům. Ačkoliv na rozdíl od svého polského kolegy nelze Havla považovat za obdivovatele osobností typu Pilsudského, určité jeho kroky není možné hodnotit pozitivně.¹²³

III.3 Transformace Federálního shromáždění

Poté, co v prosinci osmdesátého devátého roku došlo ke změně ve vládě a v prezidentském úřadě, přišel na řadu i parlament. První vlna kooptací (28. prosince 1989) však proběhla ještě před prezidentskou volbou a týkala se pouze Federálního shromáždění. V rámci této vlny odešlo třiadvacet poslanců a dvě nová demokratická hnutí získala dvacet zástupců v zákonodárném sboru.¹²⁴ Již tehdy došlo k zajímavému přeskupení sil, kdy nový prezident byl nestraníkem, předseda vlády komunistou a předseda FS komunistou bývalým, osmašedesátníkem.¹²⁵ Další vývoj pak jednoznačně šel v neprospěch zastoupení komunistických složek v politickém systému.

Nezbytnost některých úprav ústavního systému byla ze strany opozice dlouhodobě akcentována především Josefem Vavrouškem, který kritizoval především velký počet poslanců (celkem jich bylo sedm set). Dále usiloval o zjednodušení normotvorby. Bylo tak třeba zabývat se skutečností, že určité záležitosti byly řešeny jak v rámci federace, tak republik (typicky ekonomika), což se ukázalo jako krajně neefektivní. Vavroušek prozřetelně dodával, že tyto problémy se prohloubí zánikem vedoucí úlohy KSČ.¹²⁶ Nahrhoval proto jako první krok vedoucí k zjednodušení ústavního systému, aby Sněmovna lidu byla ponechána a druhá komora by měla být složena z ČNR a SNR.¹²⁷

¹²¹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 248.

¹²² Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 426.

¹²³ Chwalba, A.: Polsko 1989-2008. Dějiny současnosti. Brno: CDK, 2009, str. 31.

¹²⁴ Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, Vl. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 223.

¹²⁵ Horňák, V.: Československo mezi přestavbou a revolucí: politický deník 1987-91. Díl 2, Revoluce. Praha: Pražská imaginace, 1991, str. 56.

¹²⁶ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 261.

¹²⁷ Tamtéž, str. 259.

K poněkud méně výrazné změně, než jakou si představoval Josef Vavroušek, došlo již na konci ledna 1990. Po dohodě u kulatého stolu se sto dva poslanců vzdalo mandátu dobrovolně a pětatřicet bylo odvoláno, na jejich místa přišlo 30. ledna 1990 120 nových poslanců,¹²⁸ a to přirozeně osobností zřetelně kvalifikovanějších, což akcentuje Timothy Garton Ash.¹²⁹

Objevily se výhrady vůči zákonu, na základě něhož byly kooptace provedeny. Během procesu jeho schvalování dokonce nastal vůbec první případ, kdy došlo k neshodě mezi komorami Federálního shromáždění, když se pro něj ve slovenské části Sněmovny národů nenašla dostatečná podpora. Bylo třeba hledat kompromis. Lze se setkat s názorem, že Slováci tehdy možná jen zkoušeli funkčnost zákazu majorizace.¹³⁰

Zdeněk Jičínský, který přišel s myšlenkou zákona o kooptacích, na adresu kritiků tohoto opatření údajně uvedl: „*Ostatně tak dlouho se mluvilo o tom, že zastupitelé jsou za socialismu nejen voleni, ale i odvoláváni lidem, že se teď doopravdy stane.*“¹³¹ Sluší se dodat, že Jičínský byl inspirován událostmi roku 1969, kdy bylo podobného zákona užito k odstranění nepohodlných osob ze zastupitelských sborů. Doplňme, že kromě tohoto řešení, jehož bylo využito, se rýsovala i jiná cesta – doplňovací volby. V nich by ovšem mohlo Občanské fórum propadnout, neboť nemělo dostatečně kvalitní organizační strukturu v regionech.¹³²

Poté, co došlo k rekonstrukci Federálního shromáždění, dochází k zajímavému, byť pochopitelnému jevu. Jak postřehl Petr Pithart, rozhodování se přenáší od kulatého stolu do zákonodárných sborů.¹³³ Napomohla tomu nepochybně i změna poslaneckého mandátu z imperativního na reprezentativní, k níž došlo ústavním zákonem č. 46/1990 Sb., který současně snížil počet poslanců Sněmovny lidu z dvou set na sto padesát. Lze tedy říci, že politický proces se pomalu vrací do starých – byť poněkud upravených - kolejí, do prostoru vyznačeného ústavou.

¹²⁸ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 117.

¹²⁹ Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991, str. 25.

¹³⁰ Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 225.

¹³¹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 136.

¹³² Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 224.

¹³³ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 273.

III.3.1 Právní postavení politických stran

Těsně po listopadu se na politické scéně pohybovalo pět politických stran a dvě demokratická hnutí. Před červnovými volbami to bylo již šestašedesát subjektů, z nichž třiadvacet kandidovalo do Federálního shromáždění nebo národních rad. Tyto údaje jsou zajímavé již proto, že dle některých autorů mají Češi se stranictvím potíže historicky¹³⁴ a hlavní opoziční síla, Občanské fórum, vystupovalo – alespoň rétoricky - proti stranictví. Připomeňme ostatně volební heslo, s nímž šlo Občanské fórum do prvních svobodných voleb: „*Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny!*“¹³⁵

K právní úpravě politických stran došlo v relativně krátké době po převratných politických změnách – již 23. ledna 1990, kdy vzniká první zákon o politických stranách (č. 15/1990 Sb.).¹³⁶ Rychlost přijetí je ovšem vykoupena jeho značnou stručností.

Podívejme se na strukturu tohoto předpisu. Nejprve konstatuje právo občanů sdružovat se v politických stranách jakožto prostředek jejich participace na politickém životě společnosti. Zdůrazněna je úloha politických stran jako tvůrců zastupitelských sborů. V dalších ustanoveních je upraven vznik stran, a sice evidencí u ministerstev vnitra jednotlivých republik. Těm předkládají oznámení zástupci přípravného výboru, složeného z občanů starších 18 let. K oznámení je nutno připojit petici alespoň jednoho tisíce občanů, kteří požadují, aby politická strana vznikla. Dále pak se předkládají i stanovy, které nesmí postrádat ustanovení o názvu, sídle, orgánech a programových cílech strany. Jsou-li tyto náležitosti splněny, ministerstvo oznámení zapíše do evidence - politická strana tímto dnem vzniká. Upraven však byl i zánik politických stran, ke kterému podle tohoto zákona dochází toliko z vůle strany. V neposlední řadě je třeba zmínit, že zákon v závěrečných ustanoveních označoval za politické strany již vzniklé Československou stranu lidovou, Československou stranu socialistickou, Demokratickou stranu, Komunistickou stranu Československa a Stranu svobody. Dále pak konstatoval, že: „*Občanské fórum a Veřejnost proti násilí jsou politickými hnutími podle tohoto zákona.*“

Výše zmíněná stručnost zákona vycházela zejména ze skutečnosti, že nedošlo ke konsenzu ohledně zcela zásadního problému, kterým bylo financování politických stran a hnutí¹³⁷ Jak pro dosud dominantní KSČ, tak pro nově se rodící subjekty byla v tomto směru

¹³⁴ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 103.

¹³⁵ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 317.

¹³⁶ Tento právní stav však netrval příliš dlouho. 1. listopadu 1991 byla rozeslána částka Sbírký s novým zákonem o sdružování v politických stranách a politických hnutích (č. 424/1991 Sb.). Oproti svému předchůzci se jedná o předpis rozsáhlejší, řadu ustanovení šířeji rozvádí a precizuje.

¹³⁷ Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku

případná omezení krajně nevýhodná, a proto k nim nebylo přistoupeno. Přesto však nebyly majetkové poměry politických stran a hnutí zcela přehlíženy.

Předsednictvo Federálního shromáždění totiž 18. května 1990 vydalo usnesení, jímž nařídilo politickým stranám, hnutím a organizacím, aby vyhotovily a předložily přehled svého majetku. Zároveň zakázalo jakoukoliv manipulaci s tímto majetkem. Toto opatření směřovalo především proti KSČ a dalším organizacím svázaným s minulým režimem. Jejich majetek byl na podzim roku 1990 převeden na stát.¹³⁸ Tolik tedy ve stručnosti k postavení politických stran v nově se rodícím politickém systému.

III.3.2 Volby v roce 1990

Soutěž o moc mezi konstituovanými a nově vzniklými politickými stranami a hnutími měla vyvrcholit provedením červnových voleb do Federálního shromáždění a národních rad. Parametry těchto voleb byly dohadovány u kulatého stolu na počátku devadesátého roku a z tehdejší doby pochází kritika ze strany některých aktivistů Občanského fóra, že návrh volebního zákona byl přijat bez výraznějšího vlivu tohoto hlavního opozičního hnutí.¹³⁹ Tato skutečnost budiž důkazem nejednotnosti a snad i úpadku onoho seskupení, o němž se hovoří přibližně již od 10. prosince 1989, kdy začíná přesun čelných představitelů hnutí do státních funkcí¹⁴⁰.

A okolo kterých otázek se vlastně debata, zabývající se uspořádáním voleb, točila? Předně byla řešena otázka volebního systému. Václav Havel prosazoval většinový systém,¹⁴¹ většina odborníků se přikláněla k systému poměrnému. Havlův postoj nás nepřekvapí - jeho důraz na úlohu jedinečných osobností v politice se projevil i v této oblasti.¹⁴² Ve své podpoře majoritnímu systému nebyl osamocen, neboť např. zahraniční právníci s ním v tomto ohledu souhlasili.¹⁴³

Odpůrci většinového volebního systému uváděli, že jeho přijetí by oddálilo nastolení normálních poměrů v parlamentní demokracii.¹⁴⁴ Zanedbatelné nebyly ani symbolické aspekty – většinový volební systém je historicky spjat s obdobími, v nichž český národ nedosahoval

Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 221-222.

¹³⁸ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 388.

¹³⁹ Tamtéž, str. 272.

¹⁴⁰ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 54.

¹⁴¹ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 189.

¹⁴² Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 279.

¹⁴³ Stein, E.: O lidech a institucích: Zdeněk Jičínský a tvorba ústavy. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 312.

¹⁴⁴ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 134.

velkých politických úspěchů.

Jak víme, zvítězil poměrný způsob obsazování zastupitelských sborů. Přesto byl poněkud modifikován, a sice zavedením preferenčních hlasů, které voličům umožnily upřednostnit vybrané kandidáty.¹⁴⁵ Právě zavedení preferencí přispělo k tomu, že se do zastupitelských sborů dostala řada herců a hereček.¹⁴⁶

Stojí za zaznamenání, že se v rámci diskuzí o volebním zákoně objevil i požadavek zvýhodnění etnických minorit. K jeho realizaci ovšem nedošlo, v důsledku toho se maďarští poslanci zdrželi hlasování.¹⁴⁷

Další otázka, již bylo třeba vyřešit, se týkala termínu konání voleb. Proč byly volby uspořádány až v červnu roku 1990, více než šest měsíců po listopadových událostech? Nejlepší vysvětlení vychází ze skutečnosti, že dříve by se neustavily politické strany.¹⁴⁸ Bylo rovněž zapotřebí, aby došlo k jisté stabilizaci poměrů, aby se voliči zorientovali v nové politické situaci. Souvisí to ostatně s přijatým volebním systémem. Lze se totiž domnívat, že poměrný volební systém klade na voliče v jistém smyslu větší nároky, obzvláště uchází-li se o hlasy voličů celá řada politických stran.

O skutečnosti, že politická scéna v transformujících se společnostech nemusela být zcela přehledná, pěkně svědčí následující maďarský případ: „*Politická scéna byla tak zmatená, že když průzkumy veřejného mínění zahrnuly do jednoho ze svých seznamů název zcela fiktivní strany, totiž Maďarské demokratické strany, dvanáct procent dotázaných odpovědělo, že ji podporují.*“¹⁴⁹

A jak tedy volby v Československu dopadly? Podívejme se na následující přehledné tabulky. Omezil jsem se na výsledky voleb do Federálního shromáždění, přičemž udávám pouze počet získaných mandátů, a neuvádím strany, které ve volbách neuspěly.

¹⁴⁵ Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, Vl. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009, str. 227.

¹⁴⁶ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 194.

¹⁴⁷ Jičínský, Zd. - Škaloud, J.: Transformace politického systému k demokracii. In: Šafaříková, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996, str. 67.

¹⁴⁸ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 188.

¹⁴⁹ Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991, str. 46.

Výsledky voleb do Federálního shromáždění v roce 1990 ¹⁵⁰		
Strana	Sněmovna lidu Federálního shromáždění	Sněmovna národů Federálního shromáždění
Občanské fórum	68	50
KSČ	15	12
KDU	9	6
HSD-SMZ	9	7
Veřejnost' proti násiliu	19	33
Kresťanskodemokratické hnutie	11	14
KSČ (na Slovensku)	8	12
SNS	6	9
Spolužitie	5	7
Celkem	150	150

Jak byl výsledek voleb hodnocen? Uvádí se, že tyto volby měly charakter referenda o předchozím režimu, přičemž 85% voličů se vyslovilo v jeho neprospěch.¹⁵¹ Už z tohoto důvodu nemohly vypovídat o reálném rozložení sil na československé politické scéně, což zdůrazňuje historik Jan Měchýř, když říká, že: „*Výsledky obecních voleb 1990 podávají mnohem pravdivější obraz společnosti než volby parlamentní. V obecném povědomí se přijímal názor, že komunistická strana je zločineckou organizací, ale v mnoha jednotlivých obcích, zejména v těch menších, se dosavadní funkcionář Národního výboru neposuzoval podle stranické legitimace, ale jako soused, podle toho, jak se stará o obec. A naopak: obecné proklamace moravistů, sládkovců i ODA a jiných stran a hnutí se obecně přijímaly se sympatií, ale jejich představitelé v komunitách si svou konkrétní drobnou práci při zvelebování obcí většinou nezískali důvěru.*“¹⁵² Pro úplnost dodejme, že zmíněné volby do místních samospráv se konaly v listopadu 1990. V České republice proběhly dle zásad poměrného zastoupení, na Slovensku byl aplikován většinový volební systém a nadto i přímá volba starosty.¹⁵³ Tento rozdíl zakládá dobrý důvod, proč se v poslední části této kapitoly věnovat česko-slovenským vztahům.

¹⁵⁰ http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_Sněmovny_národů_Federálního_shromáždění_1990 a http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_Sněmovny_lidu_Federálního_shromáždění_1990

¹⁵¹ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 17.

¹⁵² Tamtéž, str. 202.

¹⁵³ Elek, Š.: Ústavný vývoj po novembri 1989: příčiny a dôsledky ústavných zmien. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 17.

III.4 Počátky československého rozkolu

O čemsi mohla svědčit už skutečnost, že v Chartě 77 takřka vůbec nebyli zastoupeni Slováci,¹⁵⁴ rozpad však výrazně napomohly odstartovat paradoxně až kroky československého prezidenta.

Václav Havel vystoupil na půdě Federálního shromáždění s návrhy na změnu názvu státu a státní symboliky již 23. ledna 1990. Tehdy svým vystoupením prokázal přehlíživý vztah k politickým stranám i parlamentu.¹⁵⁵ V této souvislosti je symptomatické, že s návrhem na změnu názvu státu vystoupil i 25. února na mítinku konaném na Staroměstském náměstí¹⁵⁶ Takový postup lze patrně označit za obcházení ústavních struktur a budování vlastního mocenského centra.

29. března 1990 byl schválen nový název státu, který zněl v české podobě Československá federativní republika a Československá federatívna republika v jazyce slovenském.¹⁵⁷ Pozornost si zaslouží skutečnost, že téhož dne došlo ke schválení zákonů o právu petičním, shromažďovacím a sdružovacím, bylo jim ovšem věnováno daleko méně pozornosti.¹⁵⁸ O měsíc později, 20. dubna 1990 byl název státu opět změněn, tentokrát na Českou a Slovenskou federativní republiku.¹⁵⁹

Národní otázka se drala na povrch. Jak konstatuje František Šamalík: „*Na Slovensku byly obě restaurační linie, politicko-demokratizační a ekonomická, překryty erupcí národní ideje, nebo – snad přesněji – byly touto idejí okupovány.*“¹⁶⁰ Přes význam, který zakotvení svého svébytného postavení přikládali, ani Slováci, ba ani moravisté nikdy nedokázali přijít s přesným návrhem na uspořádání státu ohledně státoprávního postavení Moravy či Slovenska.¹⁶¹

Neschopnost spolupracovat se projevila také na přelomu března a dubna na schůzkách českých a slovenských právníků, kteří měli pracovat na nové ústavě. Jejich

¹⁵⁴ Cabada, L. - Vodička, K.: Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha: Portál, 2007, str. 86

¹⁵⁵ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 237.

¹⁵⁶ Elek, Š.: Ústavní vývoj po novembri 1989: příčiny a důsledky ústavných zmien. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 33.

¹⁵⁷ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 351.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 352.

¹⁵⁹ Horňák, V.: Československo mezi přestavbou a revolucí: politický deník 1987-91. Díl 3, Vystřízlivění. Praha: Pražská imaginace, 1991, str. 13.

¹⁶⁰ Šamalík, F.: Ústava sevřená v protikladech restaurace. Brno - Praha: Doplněk – Masarykova dělnická akademie, 2008, str. 19.

¹⁶¹ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 190.

spolupráce byla obtížná, každá ze stran prosazovala tvrdohlavě svoji verzi řešení státoprávních problémů.¹⁶² Pro úplnost dodejme, že česká politická reprezentace prosazovala přijetí ústavy federální, a až poté ústav republikových, Slováci byli naklonění postupu opačnému.¹⁶³

Nelze však v důsledku vylíčené neschopnosti k dohodě hovořit o patovém stavu, v reálu docházelo k defederalizaci. Ať již to byla domluva předsedů národních vlád Milana Čiče a Petra Pitharta na jejich rezignaci na funkce místopředsedů federální vlády,¹⁶⁴ či na konci roku 1990 přijatý ústavní zákon č. 556/1990 Sb., který „vrátil“ kompetence z federace na republiky.

To však již do našeho pojednání nepatří. V další kapitole se budeme věnovat specifickým otázkám spojeným s přechodem k novému politickému uspořádání.

¹⁶² Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 432.

¹⁶³ Elek, Š.: Ústavní vývoj po novembri 1989: příčiny a důsledky ústavních změn. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, str. 36.

¹⁶⁴ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 249.

IV. Vybrané problémy polistopadového vývoje

IV.1 Vyrovnání se s minulostí

Problematika vyrovnání se s minulostí je nanejvýš významná. Má určitý způsob jejího řešení vliv na úspěšnost demokratizace? A jakými – pokud vůbec nějakými - pravidly je omezen nový demokratický režim při sankcionování jednotlivců, kteří představují staré struktury? To jsou jen některé otázky, které v souvislosti s touto problematikou vyvstávají. Poměrně jasně na ně odpovídá trojice známých autorů: „*Jsou-li příslušníci starého režimu zbaveni nejen privilegií, ale i základů občanské, sociální nebo fyzické existence, zůstává demokratizační vize iluzí. Znovu připomeňme, že demokracie není vládou většiny, ale vládou všech.*“¹⁶⁵

Podobně se k ní staví např. i Zdeněk Jičínský, který tvrdí, že zkušenosti Rumunska, Bulharska nebo některých dřívějších sovětských republik, kde se přechod moci neuskutečňoval „sametově“ a kde při něm tekla krev, nikterak neprokazují, že by to dalšímu demokratickému vývoji bylo nějak ku prospěchu. Naopak evoluce v Polsku i Maďarsku, kde se přechod uskutečnil pokojně – polské metody kulatých stolů byly pro nás inspirací – ukazují, že výhody vysoce převažují nad nedostatky.¹⁶⁶ Setkat se však lze i s názory zcela opačnými.

Výše bylo uvedeno, že v transformačním období byl přístup ke komunistické straně nejprve poměrně vstřícný, po mém soudu především z pragmatických důvodů. Záhy se začaly objevovat příznaky, které svědčily o jeho změně. 17. května 1990 – tedy přibližně tři týdny před prvními demokratickými volbami - vydaly nekomunistické politické strany prohlášení, v němž volají po zrušení KSČ.¹⁶⁷ Pikantní je, že s výjimkou sociálních demokratů se jednalo výhradně o národněfrontovní subjekty.

Petr Pithart v této souvislosti klade otázku jednoduchou, ale zásadní - kdo měl komunistickou stranu zakázat?¹⁶⁸ Taková otázka je vskutku klíčová a obávám se, že pro mnohé dnešní radikální autory, kteří k dané problematice přistupují poněkud jednostranně,

¹⁶⁵ Dvořáková, V. - Kunc, J. - Ransdorf, M.: Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách. Praha: SAKKO, 1992, str. 53.

¹⁶⁶ Jičínský, Z.: Ústava České republiky v politické praxi: výběr článků a parlamentních vystoupení z let 1996-2006. Praha: Linde, 2007, str. 208-209.

¹⁶⁷ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 398.

¹⁶⁸ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 123.

stěží pochopitelná.¹⁶⁹ Právní řád takový krok neumožňoval a prosazení určité jeho podoby parlamentem, jehož legitimita nebyla odvozena ze svobodných voleb, patrně nebylo představitelné. Po prvních demokratických volbách, do nichž byla KSČ připuštěna, již v určitém ohledu disponovala stejnou legitimitou jako ostatní strany zastoupené v zákonodárných sborech a její zrušení bylo uskutečnitelné opravdu jen velmi obtížně.

Komunistická strana tedy existovala i nadále, změnil se však přístup některých čelných politiků. Tím míním především Václava Havla.¹⁷⁰ Jistě si ještě pamatujeme na jeho slova na adresu komunistů, která pronesl v Československé televizi 17. prosince 1989. Svůj postoj byl posléze nucen přehodnotit, neboť se ocitl v krajně nepříjemné situaci - ze strany militantních antikomunistů mu byl permanentně vytýkán shovívavý postoj ke komunistům, zatímco samotní komunisté mu vytýkali zaujatost.¹⁷¹ Větší váhu přitom měla první skupina.

Problematika vyrovnání se s minulostí je však daleko rozsáhlejší, než jen otázka existence či neexistence komunistické strany a postojů, jež vůči ní čelní politici zaujímal. Byla rozebírána rovněž v souvislosti s právní kontinuitou či diskontinuitou a v návaznosti na ni s diskuzí o legitimitě a legalitě minulého režimu.¹⁷² Vhodnou ilustrací nám bude ukázka z projevu předsedy Konfederace politických vězňů Stanislava Drobného, který byl přednesen 23. února 1995 v Praze: *„V devadesátém roce mohly a měly demokratické politické strany prosadit daleko zásadnější změny v personálním obsazení státní správy, školství i v oblasti hospodářství. Ovšem základní omyl vidíme v kontinuitě právních řádů reálného socialismu a polistopadové demokracie. (...) Právníci Občanského fóra, kteří určovali polistopadové pojetí práva, souhlasili s převzetím socialistického právního řádu, což působilo velké potíže. (...) Jak dlouho trvalo, než byly přijaty rehabilitační a restituční zákony. Teprve v polovině roku 1993 schválil parlament zákon o nelegitimitě bývalého režimu. Důležitý pojem nové politické situace – třetí protikomunistický odboj – nepronikl do obecného povědomí a oficiálních stanovisek. (...) I v této oblasti někteří vedoucí činitelé OF nedokázali překročit svůj stín, neboť se morálně a filozoficky nedistancovali od svého dřívějšího marxistického přesvědčení. Netrestaný zločin není minulostí, netrestaný zločin je stále přítomen. Je pro nás nepochopitelné, že to musíme stále znovu opakovat. (...) Je nám líto, že naše společnost až v*

¹⁶⁹ Steigerwald, K.: Sudme zločiny komunismu. In: Patnáct let od 17. listopadu 1989. Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2005, str. 71-72.

¹⁷⁰ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 107.

¹⁷¹ Fiala, P. - Holzer, J. - Mareš, M. - Pšeja, P.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 291.

¹⁷² Jičínský, Z.: Ústava České republiky v politické praxi: výběr článků a parlamentních vystoupení z let 1996-2006. Praha: Linde, 2007, str. 203-208.

posledních měsících a týdnech poznala, že postkomunistická justice je brzdou transformace, poněvadž není schopna garantovat vládu zákona, nastolit právo a pořádek. Je skutečností, že tento stav je jednou z příčin současných hospodářských obtíží a v neposlední řadě rozladěnosti řádného občana.“¹⁷³ Ukazuje se snad, že angažmá odborníků typu Jičínského či Pitharta (oba byli v minulosti členy KSČ), kteří svými znalostmi a schopnostmi napomohli kultivované podobě přechodu k demokracii, mělo i své stinné stránky?

Zdá se, že především Jičínský je v očích některých politiků, žurnalistů i politologů považován div ne za kontrarevolucionáře. Tito autoři tvrdí, že zapojení osob, jakou byl právě on, do konstituování právního pořádku znamenalo nejen vytvoření předpokladů pro uznání kontinuity s předlistopadovým režimem, ale pomohlo též legitimizovat politické pozice pro reformní komunisty (tzv. 'osmašedesátníky'), kteří často zmírňovali antikomunistické postoje zbytku politického spektra.¹⁷⁴

Obávám se jednak, že jde o nemístné zveličování úlohy jednotlivce, byť se bezpochyby jednalo o osobu, která do daných dějů zasáhla významným způsobem. Co je však možná důležitější, tito autoři nepřicházejí s přesvědčivým návrhem na řešení, jak konstruovat diskontinuitu s předlistopadovými právním řádem. Není to otázka jednoduchá. Jak uvádí Petr Pithart: „*Jako právník si nedovedu představit, co je to zrušení právní kontinuity.*“¹⁷⁵

Obrátíme-li se ještě na okamžik k projevu Stanislava Drobného, uvědomíme si rovněž kritiku způsobu trestání zločinů komunismu. Jan Měchýř říká, že političtí strůjci normalizačního režimu ani jejich opory v bezpečnostních složkách nebyli v naprosté většině souzeni. Sami porušovali platné zákony i právní řád, ale těžili z toho, že sametový režim je soudil v duchu demokracie, ale v souladu s literou totalitního zákonodárství.¹⁷⁶ Podle radikálů však měli být tito lidé souzeni na základě nově vytvořených norem přirozenoprávního charakteru, v podstatě tedy retroaktivně. Příkladem je motto brněnského aktivisty Petra Cibulky: „*Komunisté nemohou být trestáni za to, že vlastní zákony porušovali, ale za to, že je dodržovali.*“¹⁷⁷

At' tak či onak, v této rovině k uspokojivému řešení nedošlo. Patrně bude něco

¹⁷³ Fiala, P. - Mikš, F.: Úvahy o české politické krizi. Brno: CDK, 1998, str. 92 – 93.

¹⁷⁴ Fiala, P. - Holzer, J. - Mareš, M. - Pšeja, P.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 289.

¹⁷⁵ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 84.

¹⁷⁶ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřcečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 32.

¹⁷⁷ Fiala, P. - Holzer, J. - Mareš, M. - Pšeja, P.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 295.

pravdy na tvrzení, dle něhož při trestání zločinů komunismu existoval problém nikoli v zákonech, ale především ve vůli jednotlivých představitelů justice.^{178,179} Dodejme však, že se jedná o pouhou spekulaci, která není nijak podložena.

A tak spíše než trestání zločinů komunistického režimu bylo přikročeno k odškodňování jeho obětí. Zákon č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci, který byl přijat v dubnu devadesátého roku, se vztahoval na 220 tisíc trestných činů politické povahy. V jeho úvodních ustanoveních se dočteme, že má za cíl: „*zrušit odsuzující soudní rozhodnutí za činy, které v rozporu s principy demokratické společnosti respektující občanská politická práva a svobody zaručené ústavou a vyjádřené v mezinárodních dokumentech a mezinárodních právních normách zákon označoval za trestné, umožnit rychlé přezkoumání případů osob takto protiprávně odsouzených v důsledku porušování zákonnosti na úseku trestního řízení, odstranit nepřiměřené tvrdosti v používání represe, zabezpečit neprávem odsouzeným osobám společenskou rehabilitaci a přiměřené hmotné odškodnění a umožnit ze zjištěných nezákonností vyvodit důsledky proti osobám, které platné zákony vědomě nebo hrubě porušovaly.*“ Na rozdíl od podobného zákona z roku 1968, který tresty politické povahy hodnotil jako nezákonné, nový zákon vycházel z takové koncepce, že i zákony byly protiprávní. Do konce roku 1990 bylo rehabilitováno téměř 120 tisíc osob, přičemž 99% rozsudků bylo zrušeno ze zákona. Zajímavá je statistika: téměř polovina případů připadala na léta 1948-1954, čtvrtina do let 1970-1979, desetina na období 1980-1989.¹⁸⁰

Vskutku pozoruhodná je kritika uvedeného zákona ze strany komunistů. Těm se nezamlouvalo, že dochází ke zrušení rozsudků zákonem, a tedy k zasahování do nezávislosti soudů.¹⁸¹ Jak pozorný čtenář jistě zaznamenal, komunisté se v polistopadovém období stávají nejen radikálními demokraty, ale i právními puristy.

Existovala rovněž snaha napravit protiprávní majetkové přesuny z let 1948 – 1989. Po přijetí zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, tak následoval zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích. V jeho preambuli se dočítáme, že Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky tento předpis přijalo především ve snaze zmírnit

¹⁷⁸ Fiala, P. - Holzer, J. - Mareš, M. - Pšeja, P.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 298.

¹⁷⁹ Příbáň, J.: Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: Gjuríčová, A. - Kopeček, M. (ed.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008, str. 299.

¹⁸⁰ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 121-122.

¹⁸¹ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 399.

následky některých majetkových a jiných křivd, k nimž došlo v období let 1948 až 1989. Odkázalo i na skutečnost, že tyto křivdy, tím méně pak různé nespravedlnosti z období ještě vzdálenějších, včetně křivd na občanech německé a maďarské národnosti, nelze nikdy zcela napravit. Jako svoji vůli Federální shromáždění deklarovalo snahu, aby k podobným křivdám už nikdy nedocházelo.

Co se však týká hodnocení minulého režimu, jedním z prvních relevantních předpisů byl rozsahem nevelký zákon č. 480/1991 Sb., o době nesvobody, který v § 1 konstatoval, že: „*V letech 1948 až 1989 komunistický režim porušoval lidská práva i své vlastní zákony.*“, a v § 2, že: „*Právní akty přijaté v době uvedené v § 1 se ruší jen tehdy, stanoví-li tak zvláštní zákony.*“ Dostalo se tak odsouzení předlistopadovému režimu, nicméně v zásadě nedošlo k odmítnutí jeho právních aktů – jak normativních, popř. individuálních. Na závěr tohoto oddílu doplníme, že jedním z posledních významných legislativních počinů, který se vyjadřoval k povaze předlistopadového systému, pak byl zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Pro úplnost dodejme, že Slováci přijali podobný zákon až roku o tři roky později.¹⁸²

IV.1.1 Lustrační zákonodárství

Vzhledem k tomu, že jsme se rozhodli alespoň rámcově pojednat o otázce vyrovnání s minulostí, nemůžeme se podle mého názoru vyhnout problematice tzv. lustrací, byť příslušné zákony spatřily světlo světa až na sklonku roku 1991 a v roce následujícím.

Jednalo se o zákon č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky (ve zkratce hovoříme o lustračním zákonu). O kontroverzní povaze této normy svědčí skutečnost, že ji Alexander Dubček jakožto předseda Federálního shromáždění odmítl podepsat a učinil tak až Rudolf Battěk.¹⁸³ Podobným aktem byl i zákon č. 279/1992 Sb. o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Vězeňské služby České republiky.

Obě tyto normy byly podrobeny značné kritice, a to především z toho důvodu, že omezení základních práv jednotlivců dovozovaly toliko ze vztahu k určitým organizacím. Za

¹⁸² Přibáň, J.: Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: Gjuričová, A. - Kopeček, M. (ed.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008, str. 296.

¹⁸³ Uhl, P.: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. Praha: C. H. Beck, 1998, str. 8-9.

zmínku stojí, že ve vládním návrhu lustračního zákona nebylo uplatněno toto „kolektivní“ řešení, jednotlivé osoby měly být vyšetřovány a odpovědnost vyvozována na základě určitého jejich jednání. Klub poslanců Občanské demokratické strany, která usilovala o co nejpřísnější lustrační zákon,¹⁸⁴ ovšem podal pozměňovací návrh, se kterým posléze uspěl.¹⁸⁵

Jako problematický se jeví také fakt, že spisy asi 15 tisíc nejdůležitějších konfidentů byly na počátku revoluce zničeny či odstraněny.¹⁸⁶ Je pravděpodobné, že k jistému zamlžení napomohl i stav na ministerstvu vnitra, které tuto agendu vykonávalo, když jej až do počátku roku 1990 řídila trojice osob v čele s předsedou vlády Mariánem Čalfou, který podle Pitharta přišel jako první s návrhem na triumvirát v čele vnitra.¹⁸⁷ Reálně však ministerstvo řídil náměstek Alojz Lorenc, který byl rovněž náčelníkem Státní bezpečnosti.¹⁸⁸

Lidovecký politik Richard Sacher, odpovědný za činnost ministerstva vnitra, nastupuje až 3. ledna 1990.¹⁸⁹ Ani tato osoba však patrně nebyla tou nejhodnější, neboť v dubnu téhož roku propuká aféra, která spočívá v podezření, že ministr Sacher nechal o své vůli prolustrovat všechny poslance.¹⁹⁰ Je tedy zjevné, že jednání vykazující známky lustrací předcházelo vzniku příslušných zákonů.

Stran lustračních zákonů však zůstává faktem, že Ústavní soud České republiky judikoval - po srovnání s ostatními postkomunistickými státy - zhruba v tom smyslu, že se jedná o akty, jimiž se mladá, křehká demokracie brání rozvratu a slabosti v samých svých začátcích. O jejich významu pro zdárný přechod k demokracii hovoří i David Kosař, který je spolu s restitucemi a rehabilitacemi řadí k základním pilířům československého přechodu k demokracii.¹⁹¹ Ten rovněž soudí, že ve své době byly legitimní, neboť učinily přítrž tzv. divokým lustracím a zmenšily politický kapitál veřejných skandalizací.¹⁹²

Ohledně pravidel, jež byla v lustračních zákonech zakotvena, je hodné zmínky, že oproti jiným zemím nejsou chráněny pozice v zákonodárném sboru, z čehož Kosař dovozuje,

¹⁸⁴ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 152.

¹⁸⁵ Uhl, P.: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. Praha: C. H. Beck, 1998, str. 162.

¹⁸⁶ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 31.

¹⁸⁷ Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995, str. 74.

¹⁸⁸ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 124.

¹⁸⁹ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003, str. 356.

¹⁹⁰ Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999, str. 128.

¹⁹¹ Kosař, D.: Lustrace a běh času. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 228.

¹⁹² Tamtéž, str. 257.

že český zákonodárce při vážení legitimizace získání funkce demokratickým způsobem volby s legitimitou lustrací dal přednost první z uvedených hodnot.¹⁹³ Zatímco v určitém ohledu byl tedy zákon relativně mírný, v jiném jej lze považovat za dosti přísný, neboť zařadil i kategorii kandidátů spolupráce, mezi nimi byli slovenský ministerský předseda Vladimír Mečiar i prezident Václav Havel.¹⁹⁴

A jak jsou české lustrační zákony hodnoceny v zahraničí? Zahraniční komentátoři je označili za „nejdůkladnější“ (*most comprehensive*), „jedny z nejráznějších“ (*one of the strongest*) a dokonce za „nejradikálnějších“ (*the most sweeping*) ze všech lustračních zákonů přijatých v postkomunistických zemích.¹⁹⁵ Velká většina polské společnosti, zklamaná z nejnovějšího politického vývoje, údajně dokonce volá po provedení lustrací dle českého vzoru.¹⁹⁶

Přirozeně proto vyvstává otázka, v čem jsou naše lustrační zákony natolik specifické:

- po novelách z roku 2000 nemají žádné časové omezení
- brání vykonávat chráněné funkce napořád
- neobsahují liberační důvody (násilí apod.)¹⁹⁷

I tyto skutečnosti vedou Kosaře k závěru, že zrušení českých lustračních zákonů by mělo daleko profylaktičtější účinky než jejich zachování. České lustrační zákony totiž podle jeho názoru ve skutečnosti úspěšně zametly otázku vyrovnání se s minulostí pod koberec, protože osoby s negativním lustračním osvědčením jsou považovány za „čisté jak lilie“ (srov. kauzu Josefa Tošovského), zatímco ty pozitivně lustrované buď mohou úspěšně po mnoho let zůstat mimo hledáček médií (srov. kauzu Františka Lamberta), anebo se cítí natolik stigmatizovány, že o své minulosti odmítají na veřejnosti mluvit. Zrušení lustračních zákonů by tak nepochybně vedlo k rozpoutání skutečně otevřené debaty všech aktérů na téma 'vyrovnání se s minulostí' a s největší pravděpodobností i k rozbití černobílého vnímání komunistického režimu.¹⁹⁸

¹⁹³ Kosař, D.: Lustrace a běh času. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 232.

¹⁹⁴ Uhl, P.: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. Praha: C. H. Beck, 1998, str. 165.

¹⁹⁵ Kosař, D.: Lustrace a běh času. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 229.

¹⁹⁶ Chwalba, A.: Polsko 1989-2008. Dějiny současnosti. Brno: CDK, 2009, str. 43.

¹⁹⁷ Kosař, D.: Lustrace a běh času. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 239-240.

¹⁹⁸ Tamtéž, str. 255.

V. Závěr

Ve své práci jsem se pokusil ukázat, že v polistopadovém období prošlo (nejen) ústavní právo zásadní proměnou. Zatímco před revolučními událostmi a následnou liberalizací a demokratizací bylo pojmáno jako nástroj sloužící pohodlnějšímu vládnutí, v nových podmínkách mělo zcela změnit svůj charakter.

V první řadě existovala tendence k vyrovnání poměrů *de iure* a *de facto*, přičemž prvopočátek nacházíme již v prvním zásahu do ústavy z konce listopadu 1989, který odstranil výrazně ideologické formulace. Další a neméně důležitou změnou bylo podrobení nejvyšších státních orgánů právní regulaci. Původ tohoto jevu lze spatřovat v ústavním způsobu provádění závažných politických změn, který - jak jsme viděli - se v některých případech obešel i bez zásahů do předlistopadové ústavy.

Obávám se nicméně, že tento způsob vycházel spíše z pragmatické úvahy než přesvědčení o kvalitě tehdejších ústavněprávních pravidel a z úcty k dodržování práva. Musíme si být ostatně vědomi jisté neblahé tradice, která spočívá v relativizaci platného ústavního práva a jež je českému národu vlastní. Před rokem 1918 totiž česká politika velmi výrazně oponovala tehdejšímu ústavnímu uspořádání a prosazovala myšlenku českého státního práva. Po příliš krátkých dvaceti letech budování nového státu následovalo období, v němž si stát marně nárokoval loajalitu svých občanů. Ostatně nešlo ani o stát, ani o občany. K charakteru nadcházejícího režimu jsme se již dostatečně vyjádřili; ani jej nelze hodnotit pozitivně. Z uvedených důvodů je ústavní způsob československé revoluce podivuhodný.

Výjimku z konformity představuje existence Občanského fóra, které se vyjednáváním s vládou podílelo na utváření nového politického uspořádání. Dalo by se snad říci, že přechod iniciativy na vládu a mimoústavní Občanské fórum znamenal oslabení Federálního shromáždění, nicméně jak víme, tehdejší parlament by byl velmi slabý i bez tohoto kroku. To se ovšem mělo změnit.

Již několik měsíců, ba skoro jen týdnů po revolučních událostech se politické procesy vracely do – zjevně ne vyježděných, avšak ústavních – kolejí. V únoru 1990 se těžiště politického života přesouvá do zákonodárných sborů. Tento jev vede k uměnění úlohy Občanského fóra, což je ostatně tendence, která se projevuje již od prosince devětaosmdesátého roku, když jeho čelní představitelé odcházejí do uvolňujících se funkcí v ústavních institucích. Ve vztahu k dalšímu vývoji je třeba pamatovat na to, že ochabnutí

Občanského fóra vedlo později i k oslabení Václava Havla, jeho čelného představitele.¹⁹⁹

Za nejsilnější z nejvyšších státních orgánů je v tomto období považován prezident, jímž se na sklonku „roku zázraků“ stává dramatik Václav Havel, o němž bystrý pozorovatel Petr Pithart pravil, že neměl smysl pro instituce.²⁰⁰ Jeho vystupování, ať již je to necitlivý přístup ke Slovensku či despekt k parlamentním procedurám, které je touto skutečností výrazně ovlivněno a navíc svědčí i o jisté nešikovnosti, způsobí mnoho škody. Nadto – ačkoliv Havel bývá spojován s myšlenkou o provázanosti morálky a politiky, nelze jej pojímat jako osobu, která by si počínala nevypočítavě. S takovým jednáním se u něj setkat můžeme, a to přinejmenším v otázce jeho poměru ke komunistům, jak bylo nastíněno v jedné z předchozích kapitol.

Z těchto důvodů lze jeho angažmá označit za nepříliš šťastné. Co se jeho aktivit v prezidentském úřadě týče, můžeme se domnívat, že méně by znamenalo více. Pokud by se do dobových sporů zapojoval méně, či dokonce nebyl jejich iniciátorem, mohl by lépe plnit „svorníku“ udržujícího stát pohromadě. Stal by se tak vskutku důstojnou částí ústavy (jak o úloze panovníka uvažoval Walter Bagehot v 19. století), jejímž úkolem je získávat pro daný systém legitimitu v očích veřejnosti a umožnit i ulehčit vládu účinným složkám ústavy.²⁰¹

Zmínili jsme se o nevyrovnaném Havlově vztahu ke komunistické straně. Ani KSČ nelze označit za názorově stabilní, a to stran jejího přístupu k ústavě, který na krátkém časovém úseku zaznamenává poměrně zásadní proměnu. Její věrnost ústavnímu textu je vskutku pozoruhodná. Také zdůrazňování jistých ústavních principů jako např. dělby moci v případě rehabilitačních zákonů působí poněkud nepřesvědčivě. A do třetice - demokratizační úsilí, ztělesněné ve snaze o prosazení referenda, završuje prapodivnou polistopadovou proměnu českých komunistů.

Vědomí rozporuplné minulosti spojené s komunistickou stranou vedlo ke snahám o očistění, resp. o vyrovnání se s tímto nešťastným obdobím československých dějin. Některé zákony, které měly sloužit tomuto účelu, jsme si představili výše. I kdyby však právo opravdu představovalo vhodný nástroj, objevily se jisté skutečnosti, které zapříčinily neúspěch těchto snah.²⁰² Lze nicméně souhlasit s myšlenkou, že právo není nejvhodnějším prostředkem k

¹⁹⁹ Jičínský, Z. - Škaloud, J.: Transformace politického systému k demokracii. In: Šafaříková, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996, str. 55.

²⁰⁰ Pithart, P.: Devětaosmdesátý. Praha: Academia, 2009, str. 211.

²⁰¹ Bagehot, W.: The English Constitution. London: Collins, 1966, str. 16.

²⁰² O formulaci jedné z nich se pokouší Hynek Baňouch: „*Jinak však se padesátníci nedokázali překlenout přes fakt, že sedmdesátníci byli lidé, kteří v padesátých letech stáli (často velmi aktivně) na straně režimu. Padesátníci si o režimu vedeném komunisty nedělali iluze. Po roce 1989 byla politická elita dominována sedmdesátníky. A ti (vědomě i podvědomě) určili postoj k minulosti v mnoha drobných krocích. Padesátníci byli odsunuti stranou, což vyjádřil jak postoj k restitucím, rehabilitacím, tak k prodloužení promlčení zlých*

vyrovnání se s minulostí, resp. je prostředkem, kterým lze dosáhnout jen omezených cílů.²⁰³ Restituce majetku, stíhání komunistických zločinů, to jsou jen některá z opatření, které měly vést k vyrovnání se s komunistickým režimem.²⁰⁴ Tento proces však dosud nebyl završen, trvá i nadále. V poslední době bylo jeho nejvýraznějším projevem zřízení Ústavu pro studium totalitních režimů.

Obávám se nicméně, že tato cesta není nejvhodnější, o čemž svědčí i některé události s touto institucí spojené. Vyrovnání s minulostí by mělo být záležitostí celé společnosti, nelze se domnívat, že můžeme dosáhnout řešení cestou ustavení sebeaktivnější instituce, jejíž nezávislost na současných politických silách je pochybná. Současně si myslím, že na efektivní vyrovnání je již poněkud pozdě. Doba, kdy to bylo možné provést nejúčinněji, je již dávno pryč. Mám dokonce pocit, že současní iniciátoři vyrovnávání je využívají či spíše zneužívají k politickému boji. Tímto konstatováním, jež se velmi úzce vztahuje k současné předvolební politické situaci v České republice, zároveň završuji tuto práci.

činů páchaných ve jménu dobra.“ (Baňouch, H.: Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009, str. 287).

²⁰³ Pěkně tuto skutečnost ilustruje výrok jedné německé disidentky - „Chtěli jsme spravedlnost a dostali jsme právní stát!“ (Příbáň, J.: Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: Gjuričová, A. - Kopeček, M. (ed.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008, str. 312).

²⁰⁴ Nevyužitými, avšak inspirativními jsou zejména komise pravdy a usmíření, které známe z JAR. (Příbáň, J.: Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí: středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: Gjuričová, A. - Kopeček, M. (ed.): Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008, str. 309).

Seznam použité literatury

- Adamová, K.: Úsvit moderního konstitucionalismu. Praha: Havlíček Brain Team, 2007.
- Ash, T. G.: Rok zázraků. Praha: Lidové noviny, 1991.
- Banaszak, B.: Outline of Polish constitutional law. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Baňouch, H.: Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009.
- Brod, T. a kol.: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno: Doplněk, 1999.
- Brož, Vl.: Dies irae, aneb, Cesta bezpartijního právníka proměnami času. Praha: Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 2000.
- Bureš, J.: Volby 1990 a příprava volebních zákonů. In: Mikule, Vl. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009.
- Cabada, L. - Vodička, K.: Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha: Portál, 2007.
- Císař, Č.: Moji českoslovenští prezidenti. Praha: Nakladatelství SLÁVY DCERA, 2006.
- Dvořáková, V. - Kunc, J. - Ransdorf, M.: Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách. Praha: SAKKO, 1992.
- Dvořáková, V. - Kunc, J.: O přechodech k demokracii. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994.
- Elek, Š.: Ústavní vývoj po novembri 1989: příčiny a důsledky ústavních změn. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy.
- Fiala, P. - Holzer, J. - Mareš, M. - Pšejja, P.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- Fiala, P. - Mikš, F.: Úvahy o české politické krizi. Brno: CDK, 1998.
- Geršl, A.: Ekonomické myšlení Václava Klause do roku 1990. Praha: Karolinum, 2006.
- Gronský, J.: Československá federace. In: Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. Praha: Linde, 2008.

- Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa IV. (1989-1992). Praha: Karolinum, 2007.
- Havlík, P. - Pečinka, B.: Politika z obou stran. Česká politika 1989-2005. Praha: Ivo Železný, 2005.
- Hlaváč, J.: Polistopadový ústavní vývoj. Praha, 1995. Diplomová práce na Právnické fakultě Univerzity Karlovy.
- Hornák, V.: Československo mezi přestavbou a revolucí: politický deník 1987-91. Díl 2, Revoluce. Praha: Pražská imaginace, 1991.
- Hornák, V.: Československo mezi přestavbou a revolucí: politický deník 1987-91. Díl 3, Vystřízlivění. Praha: Pražská imaginace, 1991.
- Husák, P.: Budování kapitalismu v Čechách. Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha: VOLVOX GLOBATOR, 1997.
- Hvízd'ala, K.: První zprava. Praha: Cartoonia, 1992.
- Chwalba, A.: Polsko 1989-2008. Dějiny současnosti. Brno: CDK, 2009.
- Jičínský, Z.: Čs. parlament v polistopadovém období: federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990. Praha: Nadas-Afgh, 1993.
- Jičínský, Z. - Levit, P.: Socialistická ústava ČSSR. Ucelený výklad ústavy. Praha: SNPL, 1961.
- Jičínský, Z. - Škaloud, J.: Transformace politického systému k demokracii. In: Šafaříková, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996.
- Jičínský, Z.: Ústava České republiky v politické praxi: výběr článků a parlamentních vystoupení z let 1996-2006. Praha: Linde, 2007.
- Klaus, V.: Česká transformace byla úspěšná. In: Newsletter CEP, únor 2008.
- Knapp, V.: Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy. Praha: Prospektrum, 1998.
- Kosař, D.: Lustrace a běh času. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009.
- Kouřil, F.: 20 let tiskovým mluvčím. Krušná cesta do politiky. Co jsem zažil, slyšel a viděl. Praha: Futura, 2003.
- Krejčí, J.: Demokracie, diktatury, exil. Zkušenost jednoho života. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1997.
- Křen, J.: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo, 2005.

- Kubát, M.: Postkomunismus a demokracie: politika ve středovýchodní Evropě. Praha: Dokořán, 2003.
- Kuklík, J.: Ústavní vývoj 1960-1989. In: Kuklík, J. a kol.: Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009.
- Kühn, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace : analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha: C.H. Beck, 2005.
- Kysela, J.: Dvoukomorové systémy: teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
- Kysela, J. - Šimíček, V.: Ústavní právo. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009.
- Maršálek, P.: Proměny české právní vědy 1945-1989. In: Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004.
- Měchýř, J.: Velký převrat či snad revoluce sametová?: několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992. Praha: Progetto, 1999.
- Mikule, V. - Sládeček, V.: Milost a amnestie. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2008.
- Mlsna, P.: Václav Pavlíček a kolektiv: Ústavní právo České republiky, část 1., 2. podstatně rozšířené a doplněné vydání. Praha : Linde 2008 (recenze). In: Právník č. 7/2008.
- Mlynář, Zd.: Mráz přichází z Kremlu. Praha: Mladá fronta, 1990.
- Nohejlová, K.: Transformace politického systému v Československu v letech 1989-1992. Praha, 2008.
- Novotný, O.: Pocta Doc. JUDr. Vladimíru Mikule k 65. narozeninám. Praha: ASPI, 2003.
- Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. Praha: Linde, 2008.
- Pavlíček, V.: Znovu k institutu milosti. In: Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2008.
- Pelikánová, I.: Obchodní právo. I. díl. Praha: ASPI, a. s., 2005.
- Pernes, J. - Pospíšil, J. - Lukáš, A.: Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu. Praha: Brána, 2008.

- Peška, P.: In: Malý, Soukup: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004.
- Poslední hurá: stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989. Praha: Cesty, 1992.
- Procházka, R.: Všetkým telám rovnako. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009.
- Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Praha: Pelikán, 1995.
- Richter, T.: Kuponová privatizace a její vlivy na správu a financování českých akciových společností. Praha: Karolinum, 2005.
- Sadurski a kol: Political rights under stress in 21st century Europe. New York: Oxford University Press, 2006.
- Steigerwald, K.: Suďme zločiny komunismu. In: Patnáct let od 17. listopadu 1989. Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2005.
- Stein, E.: O lidech a institucích: Zdeněk Jičínský a tvorba ústavy. In: Mikule, V. - Suchánek, R. (ed.): Pocta Zdeňku Jičínskému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, 2009.
- Suk, J.: Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Praha: Prostor, 2003.
- Šamalík, F.: Ústava sevřená v protikladech restaurace. Brno - Praha: Doplněk – Masarykova dělnická akademie, 2008.
- Šimáčková, K.: Fiktivní, nebo reálná ústava. In: Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V.: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: MPÚ a MU, 2009.
- Tocqueville, A.: Starý režim a Revoluce. Praha: Academia, 2003.
- Uhl, P.: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. Praha: C. H. Beck, 1998.
- Veber, V.: Osudové únorové dny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- Vyrovnání se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy. Linde, 2003.
- Wintr, J.: Vliv politických idejí a programů na české zákonodárství v letech 1989-1998. In: Gerloch, A. - Maršálek, P. (ed.): Zákon v kontinentálním právu. Praha: Eurolex Bohemia, 2005.
- Zdobinský, St. a kol.: Československá ústava. Historie a současnost. Praha: Svoboda, 1989.

- Žák, V.: Rizika mobilizační politiky. Praha: Český spisovatel, 1997.
- Ženíšek, M.: Přechody k demokracii v teorii a praxi. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.